

WK voetbal 2022 in Qatar: Nederlandse investeringen in bij arbeidsrechtenschendingen betrokken bedrijven

Een onderzoeksrapport voor de FNV

Michel Riemersma
Joeri de Wilde

6 juni 2014 (herzien: 30 juni 2014)

Naritaweg 10
1043 BX Amsterdam
Tel: 020-8208320
E-mail: profundo@profundo.nl
Website: www.profundo.nl

profundo
ONDERZOEK & ADVIES

Inhoudsopgave

Samenvatting	i
Inleiding	1
Hoofdstuk 1 Bedrijven betrokken bij arbeidsrechtenschendingen en bedrijven met onvoldoende arbeidsrechtenbeleid	3
1.1 Bedrijven betrokken bij arbeidsrechtenschendingen	3
1.1.1 Aspire Logistics.....	3
1.1.2 Bechtel	3
1.1.3 Hyundai Engineering & Construction	3
1.1.4 Qatar Petroleum	4
1.1.5 Qatari Diar	4
1.1.6 Vinci.....	4
1.2 Bedrijven met onvoldoende arbeidsrechtenbeleid	5
1.2.1 Deutsche Bahn	5
1.2.2 Hochtief	5
Hoofdstuk 2 Nederlandse bedrijven actief in Qatar	6
2.1 Samenwerking met bij arbeidsrechtenschending betrokken bedrijf ... 6	
2.1.1 Arcadis	6
2.1.2 Boskalis	6
2.1.3 Shell	6
Hoofdstuk 3 Nederlandse investeringen in de geselecteerde bedrijven	7
3.1 Vormen van financiering	7
3.2 ABN Amro	10
3.2.1 Aandelenbezit	10
3.2.2 Leningen.....	10
3.3 ABP/APG	11
3.3.1 Aandelenbezit	11
3.4 Achmea	12
3.4.1 Aandelenbezit	12
3.4.2 Obligatiebezit	12
3.5 Aegon	13
3.5.1 Aandelenbezit	13
3.6 Allianz	14
3.6.1 Aandelenbezit	14
3.6.2 Obligatiesbezit	15
3.7 Bedrijfstakpensioenfonds voor de Detailhandel	16
3.7.1 Aandelenbezit	16
3.8 BpfBOUW	17
3.8.1 Aandelenbezit	17
3.9 Delta Lloyd	18
3.9.1 Aandelenbezit	18
3.9.2 Obligatiebezit	18

3.10 Generali	19
3.10.1 Aandelenbezit.....	19
3.10.2 Obligatiebezit.....	19
3.11 ING	21
3.11.1 Aandelenbezit.....	21
3.11.2 Obligatiebezit.....	22
3.11.3 Obligatie-uitgiftes.....	22
3.11.4 Leningen.....	22
3.12 Legal & General	24
3.12.1 Aandelenbezit.....	24
3.12.2 Obligatiebezit.....	24
3.13 Pensioenfonds Metaal & Techniek	25
3.13.1 Aandelenbezit.....	25
3.14 Pensioenfonds van de Metalektro	26
3.14.1 Aandelenbezit.....	26
3.15 Pensioenfonds Vervoer	27
3.15.1 Aandelen- en obligatiebezit	27
3.16 Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven	28
3.16.1 Aandelenbezit.....	28
3.17 Pensioenfonds Zorg & Welzijn.....	29
3.17.1 Aandelenbezit.....	29
3.17.2 Obligatiebezit.....	29
3.18 PNO Media.....	30
3.18.1 Aandelenbezit.....	30
3.19 Rabobank	31
3.19.1 Obligatie-uitgiftes.....	31
3.19.2 Leningen.....	31
3.20 Rabobank Pensioenfonds	32
3.20.1 Aandelenbezit.....	32
3.21 SNS Reaal.....	33
3.21.1 Aandelenbezit.....	33
3.21.2 Obligatiebezit.....	33
3.22 Stichting Pensioenfonds DSM Nederland	34
3.22.1 Aandelenbezit.....	34
3.22.2 Obligatiebezit.....	34
3.23 Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer	35
3.23.1 Aandelenbezit.....	35
3.23.2 Obligatiebezit.....	35
3.24 Stichting Pensioenfonds SABIC	36
3.24.1 Aandelenbezit.....	36
3.24.2 Obligatiebezit.....	36
3.25 Stichting Spoorwegpensioenfonds	37
3.25.1 Aandelenbezit.....	37
3.26 Van Lanschot	38
3.26.1 Aandelenbezit.....	38

Hoofdstuk 4	Conclusies	39
Bijlage 1	Overige bedrijven	43
Bijlage 2	Reacties financiële instellingen	46
Bijlage 3	Bronverwijzingen	58

Samenvatting

Het WK voetbal van 2022 is toegewezen aan Qatar. Er zijn vele bouwprojecten nodig om het toernooi succesvol te kunnen laten verlopen. Er moet niet alleen in voetbalstadions geïnvesteerd worden, maar ook in nieuwe infrastructuur: onder andere nieuwe wegen, spoorwegen, hotels, een vliegveld en een haven. De arbeiders die aan deze projecten werken hebben veelal te maken met slechte arbeidsomstandigheden. Van vijf bedrijven die werken aan bouwprojecten in Qatar zijn de financiële relaties onderzocht. Het gaat om Vinci, Hyundai Engineering & Construction, Hochtief, Arcadis en Boskalis.

Dit onderzoek toont aan welke Nederlandse financiële instellingen investeren in bedrijven (Vinci en Hyundai Engineering & Construction) die, volgens waarnemingen van maatschappelijke organisaties en vakbonden, betrokken zijn bij arbeidsrechtenschendingen tijdens bouwprojecten bedoeld voor het WK in Qatar. Het onderzoek toont ook aan welke Nederlandse financiële instellingen investeren in bedrijven (Hochtief, Arcadis en Boskalis) die in Qatar meewerken aan de voorbereidingen op het WK en daarbij het risico lopen betrokken te raken bij arbeidsrechtenschendingen.

In totaal zijn er 25 Nederlandse financiële instellingen, waaronder veertien pensioenfondsen, die investeren in de vijf geselecteerde bedrijven. ABP/APG en ING investeren het meest. Beide investeerders hebben voor ongeveer € 150 miljoen aan aandelen van de vijf bedrijven in bezit. ING heeft daarbij ook voor meer dan € 400 miljoen aan leningen uitstaan aan Arcadis, Boskalis, Hochtief en Vinci.

De FNV heeft naar aanleiding van de gevonden investeringen de betrokken financiële instellingen om een reactie gevraagd (zie 0). Uit de reacties blijkt dat financiële instellingen arbeidsrechtenschendingen serieus nemen. Alle ondervraagde financiële instellingen hebben beleid om bedrijven die betrokken zijn bij arbeidsrechtenschendingen aan te spreken op hun gedrag. Echter, de bewijslast van de betrokkenheid van bedrijven als Vinci en Hyundai Engineering & Construction bij arbeidsrechtenschendingen wordt veelal als onvoldoende beschouwd. Desondanks geven enkele financiële instellingen aan deze bedrijven in de gaten te houden. Daarbij hebben enkele financiële instellingen al gesprekken gevoerd met Vinci en Hyundai Engineering & Construction. In de gesprekken tussen financiële instellingen en Vinci en Hyundai Engineering & Construction kwam naar voren dat de bedrijven beleidsverbeteringen doorvoeren.

Inleiding

De arbeidsomstandigheden van arbeiders in Qatar zijn slecht. Onder andere Amnesty International, Human Rights Watch en de International Trade Union Confederation (ITUC) hebben in 2012 en 2013 aangetoond dat er in Qatar op grote schaal arbeidsrechtenschendingen plaatshebben.¹ Het beleid van bedrijven en de wetgeving van de Qatarese overheid is vooralsnog onvoldoende om een veilige werkomgeving voor arbeiders te garanderen. De ITUC verwacht dat er, indien er niets verandert, in de komende jaren 4.000 arbeiders om het leven komen door slechte arbeidsomstandigheden. De arbeiders in Qatar zijn met name migranten uit Nepal, India en Sri Lanka.² De overheidsinstantie in Qatar die belast is met de organisatie van het WK, heeft in 2013 een beleidsstuk opgesteld dat arbeidsrechtenschendingen moet tegengaan.³

Een deel van de grootschalige bouwprojecten in Qatar is gerelateerd aan het WK voetbal van 2022. De internationale voetbalbond FIFA heeft het WK voetbal van 2022 toegewezen aan Qatar. Om het toernooi te kunnen organiseren zijn er vele bouwprojecten opgestart. Voor de komende jaren staan er nog meer bouwprojecten op de planning. Behalve in voetbalstadions moet er ook geïnvesteerd worden in nieuwe infrastructuur: onder andere nieuwe wegen, spoorwegen, hotels, een vliegveld en een haven zijn nodig om het toernooi succesvol te kunnen laten verlopen. Dit onderzoek toont aan welke Nederlandse financiële instellingen investeren in bedrijven die betrokken zijn bij arbeidsrechtenschendingen tijdens bouwprojecten bedoeld voor het WK in Qatar.

Verschillende internationale bedrijven zijn als opdrachtgever of hoofdaannemer betrokken bij arbeidsrechtenschendingen. Andere bedrijven zijn niet geconfronteerd met beschuldigingen van arbeidsrechtenschendingen, maar lopen hier gezien het beperkte beleid het risico op. In dit onderzoek is op basis van literatuuronderzoek een zestal bedrijven geïdentificeerd als 'betrokken bij arbeidsrechtenschendingen': Aspire Logistics, Bechtel, Qatar Petroleum, Vinci, Qatari Diar en Hyundai Engineering & Construction. Daarbij zijn twee bedrijven geïdentificeerd die onvoldoende arbeidsrechtenbeleid hebben opgesteld: Deutsche Bahn en Hochtief. In Hoofdstuk 1 wordt de betrokkenheid van deze bedrijven kort beschreven. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de bewijslast voor de betrokkenheid van deze bedrijven geheel gebaseerd is op waarnemingen van maatschappelijke organisaties en vakbonden.⁴ Meer onderzoek is noodzakelijk om een duidelijk beeld van de sector te verkrijgen.

Drie Nederlandse bedrijven werken samen met de in Hoofdstuk 1 genoemde bedrijven. Shell werkt samen met Qatar Petroleum. Arcadis en Boskalis werken aan bouwprojecten waar ook Hyundai Engineering & Construction aan werkt. In Hoofdstuk 2 is de aanwezigheid van Shell, Arcadis en Boskalis in Qatar kort weergegeven. Hun aanwezigheid in Qatar zegt op zichzelf niets over de betrokkenheid bij arbeidsrechtenschendingen. Deze bedrijven zijn aan de onderzoekselectie toegevoegd om een duidelijker beeld te krijgen van de omgang van financiële instellingen met bedrijven die in risicogebieden als Qatar actief zijn.

Nederlandse financiële instellingen hebben geld geïnvesteerd in de bedrijven die de bouwprojecten in Qatar voor hun rekening nemen. Financiële instellingen hebben middels hun investeringen, ongeacht welke financieringsvorm, een duidelijke, zakelijke, relatie tot de arbeidsrechtenschending wanneer zij investeren in het bedrijf dat de schending veroorzaakt. Die (zakelijke) relatie bestaat er ongeacht de grootte van de investeringⁱ, zoals het Nederlands Contact Punt van de OESO in 2013 nog concludeerde.⁵

ⁱ De OESO heeft zich in zijn uitspraak gericht op betrokkenheid door aandeelhouderschap. Hieruit kan niet geconcludeerd worden dat andere investeringsvormen geen betrokkenheid met zich meebrengen.

Van drie bedrijven (Vinci, Hyundai Engineering & Construction en Hochtief) uit Hoofdstuk 1 is onderzocht welke Nederlandse financiële instellingen in deze bedrijven investeren. Daarbij is er voor gekozen om van twee Nederlandse bedrijven (Arcadis en Boskalis), die in Qatar werken aan bouwprojecten waar ook Hyundai Construction & Engineering aan werkt, de investeringen door Nederlandse financiële instellingen te onderzoeken. In Hoofdstuk 3 zijn de investeringen van Nederlandse financiële instellingen in deze vijf bedrijven weergegeven.

In Bijlage 1 is een niet-uitputtende opsomming te vinden van bedrijven die betrokken zijn bij bouwprojecten in aanloop naar het WK voetbal 2022. Van deze bedrijven zijn de financiële relaties niet onderzocht. Van deze bedrijven is er geen indicatie dat zij bij enige arbeidsrechtenschending in Qatar betrokken zijn. Om een duidelijker beeld te schetsen van de variëteit aan bedrijven die in Qatar actief zijn, zijn deze bedrijven toch opgenomen in de bijlage van dit rapport.

De FNV heeft naar aanleiding van dit rapport de onderzochte financiële instellingen om een reactie gevraagd. In 0 zijn de reacties van deze financiële instellingen opgenomen.

Hoofdstuk 1 Bedrijven betrokken bij arbeidsrechtenschendingen en bedrijven met onvoldoende arbeidsrechtenbeleid

In paragraaf 1.1 zijn zes bedrijven beschreven die betrokken zijn bij arbeidsrechtenschendingen in aanloop naar het WK voetbal 2022 in Qatarⁱⁱ. De twee bedrijven in paragraaf 1.2 hebben volgens ITUC-orgaan Equal Times onvoldoende arbeidsrechtenbeleid om de veiligheid van werknemers in Qatar te kunnen garanderen. Voor alle beschreven gevallen geldt dat de bewijslast voor de betrokkenheid bij arbeidsrechtenschendingen gebaseerd is op de waarnemingen van maatschappelijke organisaties en vakbonden.

1.1 Bedrijven betrokken bij arbeidsrechtenschendingen

1.1.1 Aspire Logistics

Aspire Logistics is een private onderneming uit Qatar. Het bedrijf is hoofdaannemer voor de 'Aspire Zone', waar veel schendingen hebben plaatsgevonden. "Aspire Logistics, which manages the Aspire Zone (Khalifa Stadium), explained that it includes clauses protecting workers' rights in contracts, that it employs a third-party project manager to monitor compliance of contractors and subcontractors with such provisions, and that any violations by contractors are subject to penalty or legal sanction".⁶ Het bedrijf verweerde zich tegen deze beschuldiging door aan te geven dat het geen invloed heeft op onderaannemers. "The company, however, said that it did not have legal control over the actions of subcontractors, who it acknowledged may abuse workers' rights. To address such situations, Aspire Logistics pledged to prepare a list of approved subcontractors following a review to determine which ones adhere to Qatari law as well as the Aspire Zone's own requirements".⁷ Aspire Logistics wordt ook benaderd door de Nederlandse bedrijven die begin mei 2014 op handelsmissie naar Qatar gaan.⁸

1.1.2 Bechtel

Bechtel is een private onderneming uit de Verenigde Staten. Bechtel werkt sinds 2004 aan New Doha Airport (Hamad International Airport).⁹ "It did not address Human Rights Watch's recommendation that it publicly pledge to adopt various measures to address workers' rights, including arranging for independent monitoring of workers' conditions on projects under their supervision and issuing public reports on the findings".¹⁰

1.1.3 Hyundai Engineering & Construction

Hyundai Engineering & Construction is een Zuid-Koreaans beursgenoteerd bedrijf. Het bedrijf is hoofdaannemer bij het 'Hamad Medical City' bouwproject.¹¹ Dit project is niet direct gerelateerd aan het WK. PCSI Specialties Qatar is onderaannemer van diverse projecten in Qatar, waaronder voor Hyundai Engineering & Construction in het 'Hamad Medical City' bouwproject. Amnesty International noteerde bij dit bouwproject enkele arbeidsrechtenschendingen in 2013: paspoortinname door de werkgever en een verbod voor arbeiders om terug naar hun vaderland te reizen. Hyundai heeft beterschap beloofd aan Amnesty International.¹²

ⁱⁱ Het gaat hier ook om projecten in Qatar die niet direct gerelateerd zijn aan het WK voetbal in 2022, maar wel exemplarisch zijn voor de arbeidsomstandigheden in Qatar.

Hyundai Engineering & Construction gaat samen met het Nederlandse Boskalis werken aan havenfaciliteiten in Doha. De haven moet worden afgerond (2016) ter voorbereiding op het WK.¹³ Zie paragraaf 2.1.2 voor het profiel van Boskalis.

Het Nederlandse Arcadis is ook betrokken bij de bouw van 'Hamad Medical City'. Zie paragraaf 2.1.1 voor het profiel van Arcadis.

1.1.4 Qatar Petroleum

Qatar Petroleum is een Qatarese private onderneming. Qatar Petroleum is opdrachtgever voor de bouw van het Ras Laffan Emergency and Safety College. Dit project is niet aan het WK gerelateerd.¹⁴ De arbeidsomstandigheden bij dit project zijn echter exemplarisch voor Qatar. Aannemer SEG Qatar (een dochteronderneming van SEG International Contracting uit Libanon) verrichtte werkzaamheden aan het Ras Laffan Emergency and Safety College. Hiervoor huurde zij onderaannemer Krantz Engineering uit Qatar in. Krantz Engineering kon arbeiders niet betalen doordat SEG Qatar niet aan betalingsverplichtingen voldeed. Daarbij was er sprake van slechte huisvesting voor arbeidsmigranten. Arbeidsmigranten werd ook verboden om naar hun vaderland terug te reizen.¹⁵

Qatar Petroleum heeft een joint venture met Shell opgericht (2007).¹⁶ Deze joint venture gaat eind 2014 beginnen aan de bouw van een petrochemisch complex in Ras Laffan.¹⁷ Zie paragraaf 2.1.3 voor het profiel van Shell.

1.1.5 Qatari Diar

Qatari Diar Real Estate Investment Company is een private onderneming uit Qatar. Dochteronderneming Lusail Real Estate Development Company¹⁸ is als projectleider betrokken bij de bouw van een nieuwe stad: Lusail City. Hier komt onder andere het WK-stadion Lusail Stadium te staan. Joint venture QDVC is betrokken bij arbeidsrechtenschendingen rond de bouw van het Sheraton Park Project. Zie paragraaf 1.1.6 voor het profiel van joint venture partner Vinci. Een andere joint venture, tussen Deutsche Bahn International en Qatari Diar, is betrokken bij de aanleg van spoorwegen. Zie paragraaf 1.2.1 voor het profiel van Deutsche Bahn.

1.1.6 Vinci

Vinci is een beursgenoteerde onderneming uit Frankrijk. Bedrijfsonderdeel Vinci Construction Grands Projets is via de joint venture QDVC (49% Vinci en 51% Qatari Diar)¹⁹ betrokken bij de aanleg van een snelweg en de Lusail Light Rail. Beide projecten zijn bedoeld om de infrastructuur van Qatar te verbeteren in aanloop naar het WK.²⁰ Daarbij is QDVC verantwoordelijk voor de bouw van het Sheraton Park Project. Een uitbreiding van het bestaande Sheraton Hotel in Doha. In oktober 2012 zijn er door Amnesty International, op basis van interviews afgenomen bij werknemers van een onderaannemer van Vinci, werkdagen van twaalf uur (ook in de brandende zon) geregistreerd bij dit project. Werkweken duurden doorgaans zeven dagen. Er was sprake van onvoldoende veiligheidsmaatregelen. Ook waren er niet voldoende helmen beschikbaar.²¹

In 2013 heeft Amnesty International contact opgenomen met Vinci, waarna Vinci de Amnesty International onderzoekers uitnodigde voor een bezoek aan de bouwplaats, eind 2013. Het is niet bekend hoe dit bezoek is verlopen.²² Internationale arbeidsorganisatie BWI werd de toegang geweigerd voor een arbeidsinspectie van de bouwplaats.²³ BWI is in 2014 een arbeidsrechtendialoog gestart met Vinci.²⁴

1.2 Bedrijven met onvoldoende arbeidsrechtenbeleid

1.2.1 Deutsche Bahn

Deutsche Bahn is een Duitse private onderneming. Via een joint venture (49% Deutsche Bahn International en 51% Qatari Diar)²⁵ is Deutsche Bahn actief in Qatar. Het bedrijf is verantwoordelijk voor het spoorwegennetwerk dat stadions met steden en het internationale vliegveld gaat verbinden. Equal Times (onderdeel van ITUC) geeft aan dat het arbeidsrechtenbeleid van Deutsche Bahn onvoldoende is om medewerkers van onderaannemers te beschermen, omdat Deutsche Bahn zich beroept op de Qatarese wetgeving. De Qatarese wetgeving is vooral nog niet toereikend om werknemers te beschermen.²⁶

1.2.2 Hochtief

Hochtief is een beursgenoteerde onderneming uit Duitsland. Via een joint venture met Lusail Real Estate Development Company (dochter van Qatari Diar) werkt Hochtief aan Lusail City, de stad waar het belangrijkste WK stadion komt te staan.²⁷ Equal Times (onderdeel van ITUC) geeft aan dat het arbeidsrechtenbeleid van Hochtief onvoldoende is om medewerkers van onderaannemers te beschermen.²⁸ Internationale arbeidsorganisatie BWI werd de toegang geweigerd voor een arbeidsinspectie van de bouwplaats.²⁹ BWI is in mei 2014 met Hochtief in gesprek over arbeidsrechten.³⁰

Hoofdstuk 2 Nederlandse bedrijven actief in Qatar

Op basis van een *quick scan* zijn drie Nederlandse bedrijven die actief zijn in Qatar geïdentificeerd. Deze lijst is niet uitputtend. De drie bedrijven werken in Qatar samen met een bedrijf dat betrokken is bij arbeidsrechtenschendingen in Qatar.

2.1 Samenwerking met bij arbeidsrechtenschending betrokken bedrijf

2.1.1 Arcadis

Arcadis is een beursgenoteerde onderneming uit Nederland. Dochteronderneming EC Harris werkt als consultant aan verschillende opdrachten in Qatar, waaronder 'Hamad Bin Khalifa Medical City'. Een project waar het bij arbeidsrechtenschendingen betrokken Hyundai Engineering & Construction hoofdaannemer is.³¹ Zie paragraaf 1.1.3 voor het profiel van Hyundai Engineering & Construction.

Arcadis is in september 2013 een onderzoek gestart naar de arbeidsomstandigheden bij haar projecten in Qatar.³² De conclusie die Arcadis heeft getrokken uit dit onderzoek is dat het bureau beter richting (potentiële) klanten gaat benadrukken dat Arcadis, juist vanwege de eigen expertise op dit terrein, een actieve rol kan vervullen in het verbeteren van veiligheid en gezondheid op de werkplek. In een reactie aan FNV benadrukt Arcadis dat zij niet werkt in opdracht van Hyundai Engineering & Construction, maar in opdracht van de eigenaar/ontwikkelaar.³³

2.1.2 Boskalis

Boskalis is een beursgenoteerd bedrijf uit Nederland. Boskalis gaat samen met Hyundai Engineering & Construction (Zuid-Korea) werken aan havenfaciliteiten in Doha. De haven moet worden afgerond (2016) ter voorbereiding op het WK.³⁴ Hyundai Engineering & Construction is als opdrachtgever betrokken bij arbeidsrechtenschendingen in Qatar. Zie paragraaf 1.1.3 voor het profiel van Hyundai Engineering & Construction.

Boskalis heeft laten doorschemeren het werk als onderaannemer in Qatar niet meer te gaan doen.³⁵

2.1.3 Shell

Shell is een beursgenoteerde Nederlandse onderneming. Shell is via verschillende samenwerkingsverbanden al enkele jaren actief in Qatar. Eén joint venture van Shell (20%) en Qatar Petroleum (80%)³⁶ gaat eind 2014 beginnen aan de bouw van een petrochemisch complex in Ras Laffan.³⁷ Qatar Petroleum is als opdrachtgever betrokken bij arbeidsrechtenschendingen in Ras Laffan. Zie paragraaf 1.1.4 voor het profiel van Qatar Petroleum.

Hoofdstuk 3 Nederlandse investeringen in de geselecteerde bedrijven

Van Vinci, Hyundai Engineering & Construction, Hochtief, Arcadis en Boskalis zijn de investeringen door Nederlandse financiële instellingen onderzocht. In samenspraak met opdrachtgever FNV zijn deze bedrijven geselecteerd op basis van:

- Publieke beschikbaarheid van informatie over investeringen.
- Betrokkenheid bij projecten die gerelateerd zijn aan het WK voetbal van 2022.

De investeringen van de twintig grootste pensioenfondsen van Nederland die hun aandelenbeleggingen publiceren, de tien grootste bankgroepen (naar marktaandeel op de Nederlandse spaarmarkt, volgens de selectie van de Eerlijke Bankwijzer) en de tien grootste verzekeringsgroepen (naar marktaandeel op de Nederlandse levensverzekeringsmarkt, volgens de selectie van de Eerlijke Verzekeringswijzer) zijn onderzocht. Dit hoofdstuk beschrijft de gevonden financiële relaties tussen de vijf geselecteerde bedrijven en Nederlandse financiële instellingen sinds januari 2011. De relaties worden per financiële instelling weergegeven. In paragraaf 3.1 worden eerst verschillende vormen van financiering beschreven.

3.1 Vormen van financiering

De gevonden Nederlandse financiële instellingen kunnen betrokken zijn bij het financieren van de vijf geselecteerde bedrijven door het geven van leningen, door het assisteren bij aandelen- en obligatie-uitgiftes en door het houden en/of beheren van aandelen en obligaties. Hieronder worden de verschillende vormen van financiering kort beschreven:

- **Leningen:** De makkelijkste manier om geld aan te trekken is om het te lenen. In de meeste gevallen wordt dit geld geleend van commerciële banken. Leningen kunnen kort- of langlopend zijn. Kortlopende leningen hebben een looptijd van minder dan een jaar. Zij worden vooral gebruikt als werkkapitaal voor de dagelijkse activiteiten van een bedrijf. Langlopende leningen hebben een looptijd van tenminste een jaar, maar meestal van drie tot tien jaar. Langlopende leningen worden vooral gebruikt om uitbreidingsplannen te financieren, die pas op langere termijn opbrengsten genereren. Langlopende leningen worden vaak verstrekt door een syndicaat, een groep banken samengebracht door één of meerdere *bookrunners* of *arrangers*.
- **Uitgifte van aandelen:** Door aandelen uit te geven op de beurs kan een bedrijf haar eigen vermogen vergroten. Wanneer een bedrijf voor het eerst aandelen uitgeeft wordt dit een beursnotering of *Initial Public Offering* (IPO) genoemd. Als de aandelen van een bedrijf al verhandeld worden op de beurs, wordt het een secundaire aandelenuitgifte genoemd.

Bij aandelenuitgiftes onderschrijven financiële instellingen vaak de uitgiftes (*underwriting*). Dit betekent dat de banken het risico voor het bedrijf overnemen. Zij kopen voor het totale bedrag de aandelen die het bedrijf uitgeeft en zijn dan zelf verantwoordelijk voor het doorverkopen hiervan aan andere investeerders (bijvoorbeeld vermogensbeheerders, pensioenfondsen, investeringsbedrijven of andere banken).

- **Uitgifte van obligaties:** Het uitgeven van obligaties is in feite het opdelen van een lening in kleine stukjes, en elk stuk afzonderlijk verkopen. Obligaties worden op grote schaal uitgegeven door overheden, maar ook door bedrijven. Obligaties worden verkocht op de kapitaalmarkt, aan private investeerders en financiële instellingen. Banken kopen niet vaak obligaties. Maar om obligaties uit te geven heeft een bedrijf vaak assistentie nodig van één of meer (investerings)banken. Net als bij aandelenuitgiftes onderschrijven zij de uitgiftes van obligaties.
- **Beheren van aandelen:** Financiële instellingen kunnen aandelen van een bedrijf kopen. Dit geeft het bedrijf nieuw eigen vermogen, en geeft de financiële instelling een directe invloed over de strategie van het bedrijf. De omvang van deze invloed is afhankelijk van het aantal aandelen in bezit.
Bij het beheer van aandelen door financiële instellingen zijn vier vormen te onderscheiden:
  - Proprietary trading: handelen voor eigen rekening door de bank. In dit geval zijn de aandelen in bezit van de bank en is dus de zeggenschap het grootst;
  - Beleggingsfondsen: een fonds dat door de bank is opgezet en wordt beheerd investeert in aandelen. In het fonds participeren veel verschillende beleggers die formeel de eigenaars zijn van de aandelen. Maar omdat de bank het fonds feitelijk beheert, heeft de bank een grote invloed;
  - Private banking: de bank investeert het geld van een vermogende particulier in aandelen. Deze particulier is eigenaar van de aandelen, maar omdat de bank zijn geld feitelijk beheert heeft de bank een grote invloed;
  - Mandaten: de bank investeert het geld van een pensioenfonds of een andere institutionele belegger in aandelen. Deze belegger is eigenaar van de aandelen, maar omdat de bank zijn geld feitelijk beheert heeft de bank een grote invloed.
- **Beheren van obligaties:** Net als bij aandelen kunnen financiële instellingen obligaties van een bedrijf kopen en beheren (voor zichzelf of voor klanten). Het verschil tussen het beheren van aandelen en obligaties is dat de eigenaar van een obligatie geen mede-eigenaar is van het bedrijf.

Voor het in bezit hebben/beheren van aandelen en obligaties wordt de meest recente informatie gebruikt. Verder worden in dit onderzoek de financiële relaties vanaf januari 2010 onderzocht. Soms is er informatie beschikbaar over de bedragen die de verschillende banken die deel uitmaken van syndicaat hebben verstrekt (of onderschreven). Echter, in veel gevallen ontbreekt deze informatie. In dat geval wordt de volgende schatting gehanteerd:

- **Leningen:** 40% van het totale bedrag van de lening wordt verstrekt door de bookrunners in het syndicaat, en 60% door de andere banken (de participanten). Echter, indien het aantal bookrunners in het syndicaat (bijna) gelijk is aan het aantal participanten, wordt het omgekeerde aangenomen (60% voor de bookrunners en 40% voor de participanten), omdat het bedrag dat een bookrunner verstrekt altijd hoger moet zijn dan het bedrag dat een participant verstrekt. Dus als het syndicaat bijvoorbeeld vijf bookrunners en vier participanten bevat, en het bedrag van de lening is € 100, dan wordt geschat dat de bookrunners 60% verstrekken (€ 12 per bank) en de participanten 40% (€ 10 per bank).
- **Aandelenuitgiftes en obligatie-uitgiftes:** 75% van het totale bedrag van de uitgifte wordt onderschreven door de bookrunners van het syndicaat, en 25% door de participanten. Ook in dit geval moet het bedrag dat een bookrunner onderschrijft altijd hoger zijn dan het bedrag dat een participant onderschrijft.

Deze schattingen zijn gebaseerd op kennis van faciliteiten waarbij de bedragen bekend zijn. Investeringsinformatie die door financiële instellingen na 28 mei 2014 is aangedragen is niet in het rapport opgenomen.

3.2 ABN Amro

3.2.1 Aandelenbezit

Tabel 1 toont de belangen van ABN Amro (en alle dochterondernemingen) in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft ABN Amro een belang in zowel Boskalis als Vinci.

Tabel 1 Aandelenbezit van ABN Amro in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Boskalis					
Neuflyze OBC Investissements	Frankrijk	25.786	0,02	0,84	30 sep 2013
Vinci					
Neuflyze OBC Investissements	Frankrijk	22.000	0,00	1,04	30 nov 2013

Bron: Thomson ONE Banker, "Share ownership", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), bekeken in april 2014.

3.2.2 Leningen

De volgende lening verstrekt door ABN Amro aan Boskalis (sinds januari 2011) is gevonden:

- In oktober 2012 sloot Lamnalco Ltd, een joint venture tussen **Boskalis** en de Rezayat Group, een lening af van US\$ 500 miljoen (€ 383,85 miljoen) bij een syndicaat van banken. Deze lening was opgedeeld in twee delen: een US\$ 200 miljoen (€ 153,54 miljoen) vijfjarige kredietfaciliteit en een US\$ 300 miljoen (€ 230,31 miljoen) vijfjarige lening. De lening werd gebruikt voor een algemene bedrijfszaken en herfinanciering. ABN Amro maakte deel uit van het syndicaat van in totaal 7 banken die de lening verstrekten. Het aandeel van ABN Amro bedroeg **US\$ 71,43 miljoen (€ 54,84 miljoen)**.³⁸

3.3 ABP/APG

Het ABP heeft de uitvoering van de pensioenregeling per 1 maart 2008 ondergebracht in een zelfstandige uitvoeringsorganisatie: APG Algemene Pensioen Groep.³⁹ Dit houdt in dat de gevonden beleggingen van ABP en APG met elkaar overeenkomen. Vandaar dat ABP en APG voor dit onderzoek zijn samengevoegd.

3.3.1 Aandelenbezit

Tabel 2 toont de belangen van ABP in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft ABP een belang in Boskalis, Hochtief, Hyundai Engineering & Construction en Vinci.

Tabel 2 Aandelenbezit van ABP in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Boskalis	Onbekend	Onbekend	19,00	31 dec 2013
Hochtief	Onbekend	Onbekend	5,00	31 dec 2013
Hyundai Engineering & Construction Co	Onbekend	Onbekend	14,00	31 dec 2013
Vinci	Onbekend	Onbekend	120,00	31 dec 2013

Bron: ABP, "Beursgenoteerde beleggingen van ABP - Aandelen & Converteerbare obligaties", ABP, maart 2013.

De reactie van ABP is opgenomen in 0.

3.4 Achmea

3.4.1 Aandelenbezit

Tabel 3 toont de belangen van Achmea (en alle dochterondernemingen) in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Achmea enkel een belang in Vinci.

Tabel 3 Aandelenbezit van Achmea in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Vinci					
Achmea Beleggingsfondsen Beheer	Nederland	1.234	0,00	0,05	31 aug 2013

Bron: Thomson ONE Banker, "Share ownership", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), bekeken in april 2014.

3.4.2 Obligatiebezit

Tabel 4 toont de belangen van Achmea (en alle dochterondernemingen) in de obligaties van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Achmea enkel een belang in Vinci.

Tabel 4 Obligatiebezit van Achmea in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	% van obligaties	Waarde (€ mln)	Filing date
Vinci				
Achmea Beleggingsfondsen Beheer	Nederland	0,02	2,10	December 2013

Bron: Bloomberg Database, "Aggregated debt", *Bloomberg Database*, bekeken in april 2014.

3.5 Aegon

3.5.1 Aandelenbezit

Tabel 5 toont de belangen van Aegon (en alle dochterondernemingen) in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Aegon belangen in Boskalis, Hochtief, Hyundai Engineering & Construction en Vinci.

Tabel 5 Aandelenbezit van Aegon in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Boskalis					
AEGON Investment Management	Nederland	61.734	0,05	2,37	31 dec 2013
Hochtief					
AEGON Investment Management	Nederland	23.317	0,03	1,45	31 dec 2013
Hyundai Engineering & Construction Co					
AEGON Investment Management	Netherlands	21.260	0,02	0,89	31 dec 2013
Vinci					
AEGON Investment Management	Nederland	406.070	0,07	19,34	31 dec 2013

Bron: Thomson ONE Banker, "Share ownership", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), bekeken in april 2014.

3.6 Allianz

3.6.1 Aandelenbezit

Tabel 6 toont de belangen van Allianz (en alle dochterondernemingen) in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Allianz een belang in elk van de vijf geselecteerde bedrijven.

Tabel 6 Aandelenbezit van Allianz in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Arcadis					
Allianz Global Investors Europe	Duitsland	302.262	0,40	8,35	28 feb 2014
Allianz Global Investors Europe, UK Branch	Verenigd Koninkrijk	69.736	0,09	1,47	30 sep 2013
Allianz Global Investors France	Frankrijk	118.400	0,16	3,03	31 dec 2013
Allianz Global Investors Korea	Zuid-Korea	6.552	0,01	0,17	31 dec 2013
Totaal				13,02	
Boskalis					
Allianz Global Investors Europe	Duitsland	137.802	0,11	5,04	28 feb 2014
Allianz Global Investors Europe, UK Branch	Verenigd Koninkrijk	200	0,00	0,01	31 jan 2014
Allianz Global Investors France	Frankrijk	26.000	0,02	1,00	31 dec 2013
Allianz Global Investors Italia	Italië	10.605	0,01	0,39	28 feb 2014
Allianz Invest	Oostenrijk	27.700	0,02	1,02	28 feb 2014
Totaal				7,46	
Hochtief					
Allianz Global Investors Europe	Duitsland	210.824	0,30	14,32	28 feb 2014
Allianz Global Investors Europe, UK Branch	Verenigd Koninkrijk	210	0,00	0,01	31 jan 2014
Totaal				14,33	
Hyundai Engineering & Construction Co					
Allianz Global Investors Europe	Duitsland	228	0,00	0,01	28 feb 2014
Allianz Global Investors Europe, UK Branch	Verenigd Koninkrijk	228	0,00	0,01	31 jan 2014
Allianz Global Investors Korea	Zuid-Korea	107.303	0,10	4,48	31 dec 2013
RCM Asia Pacific	China	70.543	0,06	2,83	31 jan 2014

Bedrijf/investeerder	Land	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Totaal				7,33	
Vinci					
Allianz Global Investors Europe	Duitsland	723.511	0,12	39,50	28 feb 2014
Allianz Global Investors Europe, UK Branch	Verenigd Koninkrijk	1.301	0,00	0,07	31 jan 2014
Allianz Global Investors France	Frankrijk	215.426	0,04	10,26	31 dec 2013
Allianz Global Investors Italia	Italië	9.560	0,00	0,52	28 feb 2014
Allianz Invest Kapitalanlagegesellschaft	Oostenrijk	18.000	0,00	0,98	28 feb 2014
Allianz Popular Asset Management	Spanje	66.488	0,01	3,17	31 dec 2013
Totaal				54,50	

Bron: Thomson ONE Banker, "Share ownership", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), bekeken in april 2014.

3.6.2 Obligatiesbezit

Tabel 7 toont de belangen van Allianz (en alle dochterondernemingen) in de obligaties van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Allianz enkel een belang in Vinci.

Tabel 7 Obligaties van Allianz in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	% van obligaties	Waarde (€ mln)	Filing date
Vinci				
Allianz Global Investors Italia	Italië	0,03	3,10	December 2013
Allianz Global Investors Lux	Luxemburg	0,02	2,80	December 2013
Allianz Global Investors France	Frankrijk	0,02	2,10	December 2013
Allianz Invest Austria	Oostenrijk	0,01	1,60	Februari 2014
Allianz Global Investors Luxembourg	Luxemburg	0,01	1,20	December 2013
Totaal			10,80	

Bron: Bloomberg Database, "Aggregated debt", *Bloomberg Database*, bekeken in april 2014.

3.7 Bedrijfstakpensioenfondsvoor de Detailhandel

3.7.1 Aandelenbezit

Tabel 8 toont de belangen van Bedrijfstakpensioenfondsvoor de Detailhandel in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Bedrijfstakpensioenfondsvoor de Detailhandel een belang in Boskalis en Vinci.

De reactie van Bedrijfstakpensioenfondsvoor de Detailhandel op de gevonden belangen kwam te laat om nog in het rapport te verwerken.

Tabel 8 Aandelenbezit van Pensioenfondsvoor Detailhandel in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Boskalis	Onbekend	Onbekend	Onbekend	-
Vinci	Onbekend	Onbekend	Onbekend	-

Bron: Bedrijfstakpensioenfondsvoor de Detailhandel, "Stemmen op aandeelhoudersvergaderingen", website *Bedrijfstakpensioenfondsvoor de Detailhandel* (<http://vds.issproxy.com/SearchPage.php>), bekeken in april 2014.

3.8 BpfBOUW

3.8.1 Aandelenbezit

Tabel 9 toont de belangen van BpfBOUW in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft BpfBOUW een belang in Boskalis, Hochtief, Hyundai Engineering & Construction en Vinci.

Tabel 9 Aandelenbezit van BpfBOUW in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Boskalis	Onbekend	Onbekend	2,08	31 dec 2013
Hochtief	Onbekend	Onbekend	0,51	31 dec 2013
Hyundai Engineering & Construction Co	Onbekend	Onbekend	1,56	31 dec 2013
Vinci	Onbekend	Onbekend	12,91	31 dec 2013

Bron: BpfBOUW, "Aandelenportefeuille bpfBOUW per 31 december 2013", *BpfBOUW*, maart 2014.

3.9 Delta Lloyd

3.9.1 Aandelenbezit

Tabel 10 toont de belangen van Delta Lloyd (en alle dochterondernemingen) in de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Delta Lloyd een belang in Arcadis, Boskalis en Vinci.

Tabel 10 Aandelenbezit van Delta Lloyd in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Arcadis					
Delta Lloyd Asset Management	Nederland	3.690.000	4,93	78,01	27 sep 2013
Boskalis					
Delta Lloyd Asset Management	Nederland	610.348	0,51	19,98	30 sep 2013
Vinci					
Delta Lloyd Asset Management	Nederland	34.611	0,01	1,49	30 sep 2013

Bron: Thomson ONE Banker, "Share ownership", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), bekeken in april 2014.

3.9.2 Obligatiebezit

Tabel 11 toont de belangen van Delta Lloyd (en alle dochterondernemingen) in de obligaties van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Delta Lloyd enkel een belang in Vinci.

Tabel 11 Obligaties van Delta Lloyd in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	% van obligaties	Waarde (€ mln)	Filing date
Vinci				
Delta Lloyd Fund Managers	Nederland	0,03	3,25	December 2013

Bron: Bloomberg Database, "Aggregated debt", *Bloomberg Database*, bekeken in april 2014.

3.10 Generali

3.10.1 Aandelenbezit

Tabel 12 toont de belangen van Generali (en alle dochterondernemingen) in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Generali een belang in Arcadis, Hochtief, Hyundai Engineering & Construction en Vinci.

Tabel 12 Aandelenbezit van Generali in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Arcadis					
Generali Investments France	Frankrijk	190.000	0,25	4,86	31 dec 2013
Hochtief					
Generali Investments France	Frankrijk	38.000	0,05	2,37	31 dec 2013
Hyundai Engineering & Construction Co					
BSI	Zwitserland	56.000	0,05	2,34	31 dec 2013
Vinci					
Generali Fund Management	Luxemburg	16.949	0,00	0,82	31 jan 2014
Generali Investments Deutschland	Duitsland	14.552	0,00	0,80	28 feb 2014
Generali Investments Europe	Italië	17.202	0,00	0,83	31 jan 2014
Generali Investments France	Frankrijk	318.120	0,05	17,37	28 feb 2014
BSI	Switzerland	10.500	0,00	0,57	28 feb 2014
Totaal				20,39	

Bron: Thomson ONE Banker, "Share ownership", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), bekeken in april 2014.

3.10.2 Obligatiebezit

Tabel 13 toont de belangen van Generali (en alle dochterondernemingen) in de obligaties van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Generali een belang in Hochtief en Vinci.

Tabel 13 Obligaties van Generali in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	% van obligaties	Waarde (€ mln)	Filing date
Hochtief				
BSI	Luxemburg	0,02	0,50	December 2013
Vinci				
Generali Investments	Luxemburg	0,02	2,50	December 2013

Bedrijf/investeerder	Land	% van obligaties	Waarde (€ mln)	Filing date
Generali Finances	Frankrijk	0,01	1,00	December 2013
Generali Asset Managers Lux	Luxemburg	0,00	0,50	December 2013
Totaal			4,00	

Bron: Bloomberg Database, "Aggregated debt", *Bloomberg Database*, bekeken in april 2014.

3.11 ING

3.11.1 Aandelenbezit

Tabel 14 toont de belangen van ING (en alle dochterondernemingen) in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft ING een belang in alle geselecteerde bedrijven.

Tabel 14 Aandelenbezit van ING in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Arcadis					
ING Asset Management	Nederland	185.269	0,25	5,12	28 feb 2014
ING Investment Management Advisors	Nederland	683.746	0,91	18,90	28 feb 2014
Totaal				24,02	
Boskalis					
ING Investment Management Advisors	Nederland	499.335	0,42	18,26	28 feb 2014
ING Investment Management Co.	Verenigde Staten	4.293	0,00	0,17	31 dec 2013
Totaal				18,43	
Hochtief					
ING Investment Management Co.	Verenigde Staten	1.664	0,00	0,10	31 dec 2013
Hyundai Engineering & Construction Co					
ING Investment Management Advisors	Nederland	1.503	0,00	0,08	28 feb 2013
ING Investment Management Co.	Verenigde Staten	11.438	0,01	0,48	31 dec 2013
ING Investment Management Korea	Zuid-Korea	721	0,00	0,03	31 dec 2013
Totaal				0,59	
Vinci					
ING Asset Management	Nederland	853.860	0,14	46,62	28 feb 2014
ING Investment Management Advisors	Nederland	869.949	0,14	41,85	31 jan 2014
ING Investment Management Co.	Verenigde Staten	251.153	0,04	11,96	31 dec 2013
ING Securities Investment & Trust Co.	Taiwan	5.231	0,00	0,18	31 mar 2013
Totaal				100,61	

Bron: Thomson ONE Banker, "Share ownership", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), bekeken in april 2014.

3.11.2 Obligatiebezit

Tabel 15 toont de belangen van ING (en alle dochterondernemingen) in de obligaties van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft ING enkel een belang in Vinci.

Tabel 15 Obligaties van ING in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	% van obligaties	Waarde (€ mln)	Filing date
Vinci				
ING International Advisory	Luxemburg	0,14	16,71	Augustus 2013
ING Investment Management	Nederland	0,08	9,14	2012-2014
ING Asset Management	België	0,02	2,90	Augustus 2013
Totaal			28,75	

Bron: Bloomberg Database, "Aggregated debt", *Bloomberg Database*, bekeken in april 2014.

3.11.3 Obligatie-uitgiftes

De volgende obligatie-uitgiftes waarbij ING heeft geassisteerd sinds januari 2011 zijn gevonden:

- In januari 2011 bracht Arcadis US, een dochteronderneming van **Arcadis**, nieuwe 5,100% 10-jarige obligaties met een totale waarde van US\$ 110 miljoen (€ 79,84 miljoen) op de markt. De opbrengst van deze obligatie-uitgifte werd gebruikt voor algemene bedrijfszaken. ING was een van de twee banken die assisteerde bij de uitgifte, voor een bedrag van **US\$ 55 miljoen (€ 39,92 miljoen)**.⁴⁰
- In maart 2012 bracht **Hochtief** nieuwe 5,500% vijfjarige obligaties met een totale waarde van € 500 miljoen op de markt. De opbrengst van deze obligatie-uitgifte werd gebruikt voor algemene bedrijfszaken. ING was een van de vier banken die assisteerde bij de uitgifte, voor een bedrag van **€ 125 miljoen**.⁴¹

3.11.4 Leningen

De volgende leningen gegeven door ING sinds januari 2011 zijn gevonden:

- In juni 2011 sloot **Arcadis** een lening af van US\$ 459,32 miljoen (€ 323,59 miljoen) bij een syndicaat van banken. Deze lening was opgedeeld in drie delen: een US\$ 155 miljoen (€ 109,20 miljoen) vijfjarige lening, een US\$ 90 miljoen (€ 63,41 miljoen) tweejarige lening en een US\$ 214,32 miljoen (€ 150,99 miljoen) vijfjarige kredietfaciliteit. De lening werd gebruikt voor een algemene bedrijfszaken en herfinanciering. ING maakte deel uit van het syndicaat van in totaal 6 banken die de lening verstrekten. Het aandeel van ING bedroeg **US\$ 76,55 miljoen (€ 53,93 miljoen)**.⁴²
- In oktober 2012 sloot Lamnalco Ltd, een joint venture tussen **Boskalis** en de Rezayat Group, een lening af van US\$ 500 miljoen (€ 383,85 miljoen) bij een syndicaat van banken. Deze lening was opgedeeld in twee delen: een US\$ 200 miljoen (€ 153,54 miljoen) vijfjarige kredietfaciliteit en een US\$ 300 miljoen (€ 230,31 miljoen) vijfjarige lening. De lening werd gebruikt voor een algemene bedrijfszaken en herfinanciering. ING maakte deel uit van het syndicaat van in totaal 7 banken die de lening verstrekten. Het aandeel van ING bedroeg **US\$ 71,43 miljoen (€ 54,84 miljoen)**.⁴³

- In december 2011 sloot **Hochtief** een lening af van € 2.000 miljoen bij een syndicaat van banken. Deze lening was opgedeeld in twee delen: een € 1.500 miljoen vijfjarige lening en een € 500 miljoen vijfjarige kredietfaciliteit. De lening werd gebruikt voor een algemene bedrijfszaken en herfinanciering. ING maakte deel uit van het syndicaat van in totaal 15 banken die de lening verstrekten. Het aandeel van ING bedroeg **€ 160 miljoen**.⁴⁴
- In juni 2011 sloot **Vinci** een vijfjarige EURIBOR+47.500bps kredietfaciliteit af van € 4.000 miljoen bij een syndicaat van banken. De lening werd gebruikt voor een algemene bedrijfszaken en herfinanciering. ING maakte deel uit van het syndicaat van in totaal 23 banken die de lening verstrekten. Het aandeel van ING bedroeg **€ 145,45 miljoen**.⁴⁵

3.12 Legal & General

3.12.1 Aandelenbezit

Tabel 16 toont de belangen van Legal & General (en alle dochterondernemingen) in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Legal & General een belang in Boskalis, Hochtief, Hyundai Engineering & Construction en Vinci.

Tabel 16 Aandelenbezit van Legal & General in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Boskalis					
Legal & General Investment Management	Verenigd Koninkrijk	39.372	0,03	1,44	28 feb 2014
Hochtief					
Legal & General Investment Management	Verenigd Koninkrijk	16.171	0,02	1,10	28 feb 2014
Hyundai Engineering & Construction Co					
Legal & General Investment Management	Verenigd Koninkrijk	47.953	0,04	1,92	28 feb 2014
Vinci					
Legal & General Asset Management (France)	Frankrijk	70.709	0,01	3,37	31 dec 2013
Legal & General Investment Management	Verenigd Koninkrijk	262.726	0,04	14,35	28 feb 2014
Totaal				17,72	

Bron: Thomson ONE Banker, "Share ownership", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), bekeken in april 2014.

3.12.2 Obligatiebezit

Tabel 17 toont de belangen van Legal & General (en alle dochterondernemingen) in de obligaties van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Legal & General enkel een belang in Vinci.

Tabel 17 Obligaties van Legal & General in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	% van obligaties	Waarde (€ mln)	Filing date
Vinci				
Legal & General Investment Management	Verenigd Koninkrijk	0,00	0,50	Maart 2014

Bron: Bloomberg Database, "Aggregated debt", *Bloomberg Database*, bekeken in april 2014.

3.13 Pensioenfonds Metaal & Techniek

3.13.1 Aandelenbezit

Tabel 18 toont de belangen van Pensioenfonds Metaal & Techniek in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Pensioenfonds Metaal & Techniek een belang in Boskalis, Hochtief, Hyundai Engineering & Construction en Vinci.

Tabel 18 Aandelenbezit van Pensioenfonds Metaal & Techniek in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Boskalis	Onbekend	Onbekend	Onbekend	31 dec 2013
Hochtief	Onbekend	Onbekend	Onbekend	31 dec 2013
Hyundai Engineering & Construction Co	Onbekend	Onbekend	Onbekend	31 dec 2013
Vinci	Onbekend	Onbekend	Onbekend	31 dec 2013

Bron: Pensioenfonds Metaal & Techniek, "beursgenoteerde beleggingen van PMT", *Pensioenfonds Metaal & Techniek*, 2014.

De reactie van Pensioenfonds Metaal & Techniek is opgenomen in 0.

3.14 Pensioenfondsvan de Metalektro

3.14.1 Aandelenbezit

Tabel 19 toont de belangen van Pensioenfondsvan de Metalektro in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Pensioenfondsvan de Metalektro een belang in Boskalis, Hochtief en Vinci.

Tabel 19 Aandelenbezit van Pensioenfondsvan de Metalektro in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Boskalis	Onbekend	Onbekend	Onbekend	1 jul 2013
Hochtief	Onbekend	Onbekend	Onbekend	1 jul 2013
Vinci	Onbekend	Onbekend	Onbekend	1 jul 2013

Bron: Pensioenfondsvan de Metalektro, "Aandelenoverzicht PME 01-07-2013",
Pensioenfondsvan de Metalektro, februari 2014.

De reactie van Pensioenfondsvan de Metalektro is opgenomen in 0.

3.15 Pensioenfonds Vervoer

3.15.1 Aandelen- en obligatiebezit

Pensioenfonds Vervoer heeft zelf aangegeven momenteel enkel beleggingen te hebben in Vinci. Het totale aandelen-en obligatiebelang bedroeg minder dan € 2 miljoen op 22 mei 2014. Het belang wat Pensioenfonds Vervoer had in Hochtief is in maart 2014 uit de beleggingsportefeuille verdwenen.⁴⁶

De reactie van Pensioenfonds Vervoer is opgenomen in 0.

3.16 Pensioenfondsvoor de Grafische Bedrijven

3.16.1 Aandelenbezit

Tabel 20 toont de belangen van Pensioenfondsvoor de Grafische Bedrijven in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Pensioenfondsvoor de Grafische Bedrijven een belang in Arcadis, Boskalis, Hochtief en Vinci.

Tabel 20 Aandelenbezit van Pensioenfondsvoor de Grafische Bedrijven in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Arcadis	Onbekend	Onbekend	0,26	31 dec 2013
Boskalis	Onbekend	Onbekend	0,50	31 dec 2013
Hochtief	Onbekend	Onbekend	0,33	31 dec 2013
Vinci	Onbekend	Onbekend	6,17	31 dec 2013

Bron: Pensioenfondsvoor de Grafische Bedrijven, "beursgenoteerde aandelen beleggingen", *Pensioenfondsvoor de Grafische Bedrijven*, april 2014.

De reactie van Pensioenfondsvoor de Grafische Bedrijven is opgenomen in 0.

3.17 Pensioenfonds Zorg & Welzijn

3.17.1 Aandelenbezit

Tabel 21 toont de belangen van Pensioenfonds Zorg & Welzijn in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Pensioenfonds Zorg & Welzijn een belang in Boskalis, Hochtief, Hyundai Engineering & Construction en Vinci.

Tabel 21 Aandelenbezit van Pensioenfonds Zorg & Welzijn in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Boskalis	Onbekend	Onbekend	4,58	31 dec 2013
Hochtief	Onbekend	Onbekend	1,51	30 April 2014
Hyundai Engineering & Construction	Onbekend	Onbekend	4,27	31 dec 2013
Vinci	Onbekend	Onbekend	55,91	30 April 2014

Bron: Pensioenfonds Zorg & Welzijn, "Transparantielijst Aandelen (In)directe beleggingen in beursgenoteerde aandelen per 31-12-2013", website *Pensioenfonds Zorg & Welzijn* (www.pfzw.nl), bekeken in april 2014; Albert Vink, 30 April 2014.

3.17.2 Obligatiebezit

Tabel 22 toont de belangen van Pensioenfonds Zorg & Welzijn in de obligaties van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Pensioenfonds Zorg & Welzijn enkel een belang in Vinci.

Tabel 22 Obligaties van Pensioenfonds Zorg & Welzijn in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# obligaties	% van obligaties	Waarde (€ mln)	Filing date
Vinci	Onbekend	Onbekend	59,11	30 April 2014

Bron: Pensioenfonds Zorg & Welzijn, "Transparantielijst Obligaties (In)directe beleggingen in beursgenoteerde obligaties 2013", website *Pensioenfonds Zorg & Welzijn* (www.pfzw.nl), bekeken in april 2014; Albert Vink, 30 April 2014.

De reactie van Pensioenfonds Zorg & Welzijn is opgenomen in 0.

3.18 PNO Media

3.18.1 Aandelenbezit

Tabel 23 toont de belangen van PNO Media in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft PNO Media een belang in Arcadis, Hyundai Engineering & Construction en Vinci.

Tabel 23 Aandelenbezit van PNO Media in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Arcadis	Onbekend	Onbekend	Onbekend	31 mrt 2014
Hyundai Engineering & Construction	Onbekend	Onbekend	Onbekend	31 mrt 2014
Vinci	Onbekend	Onbekend	Onbekend	31 mrt 2014

Bron: PNO Media, "Beleggingen", *website PNO Media*
(<http://pnomedieverantwoordbeleggen.nl/nl/holdings#Aandelen>), bekeken in april 2014.

3.19 Rabobank

3.19.1 Obligatie-uitgiftes

De volgende obligatie-uitgiftes waarbij Rabobank heeft geassisteerd sinds januari 2011 zijn gevonden:

- In juni 2013 bracht **Arcadis** nieuwe 5,000% vijfjarige obligaties met een totale waarde van **US\$ 90 miljoen (€ 69,03 miljoen)** op de markt. De opbrengst van deze obligatie-uitgifte werd gebruikt voor algemene bedrijfszaken. Rabobank was de enige bank die assisteerde bij de uitgifte.⁴⁷
- In juli 2013 bracht Boskalis Holding, een dochteronderneming van **Boskalis**, nieuwe 3,660% 10-jarige obligaties met een totale waarde van US\$ 325 miljoen (€ 246,45 miljoen) op de markt. De opbrengst van deze obligatie-uitgifte werd gebruikt voor algemene bedrijfszaken. Rabobank was de een van de twee banken die assisteerden bij de uitgifte. Het aandeel van Rabobank bedroeg **US\$ 162,50 miljoen (€ 123,23 miljoen)**.⁴⁸

3.19.2 Leningen

De volgende leningen gegeven door Rabobank sinds januari 2011 zijn gevonden:

- In juni 2011 sloot **Arcadis** een lening af van US\$ 459,32 miljoen (€ 323,59 miljoen) bij een syndicaat van banken. Deze lening was opgedeeld in drie delen: een US\$ 155 miljoen (€ 109,20 miljoen) vijfjarige lening, een US\$ 90 miljoen (€ 63,41 miljoen) tweejarige lening en een US\$ 214,32 miljoen (€ 150,99 miljoen) vijfjarige kredietfaciliteit. De lening werd gebruikt voor een algemene bedrijfszaken en herfinanciering. Rabobank maakte deel uit van het syndicaat van in totaal 6 banken die de lening verstrekten. Het aandeel van Rabobank bedroeg **US\$ 76,55 miljoen (€ 53,93 miljoen)**.⁴⁹
- In oktober 2012 sloot Lamnalco Ltd, een joint venture tussen **Boskalis** en de Rezayat Group, een lening af van US\$ 500 miljoen (€ 383,85 miljoen) bij een syndicaat van banken. Deze lening was opgedeeld in twee delen: een US\$ 200 miljoen (€ 153,54 miljoen) vijfjarige kredietfaciliteit en een US\$ 300 miljoen (€ 230,31 miljoen) vijfjarige lening. De lening werd gebruikt voor een algemene bedrijfszaken en herfinanciering. Rabobank maakte deel uit van het syndicaat van in totaal 7 banken die de lening verstrekten. Het aandeel van Rabobank bedroeg **US\$ 71,43 miljoen (€ 54,84 miljoen)**.⁵⁰

3.20 Rabobank Pensioenfonds

3.20.1 Aandelenbezit

Tabel 24 toont de belangen van Rabobank Pensioenfonds in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Rabobank Pensioenfonds enkel een belang in Vinci.

Tabel 24 Aandelenbezit van Rabobank Pensioenfonds in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Vinci	Onbekend	Onbekend	Onbekend	1 jul 2013

Bron: Rabobank Pensioenfonds, "Jaarrapportage stemgedrag 2013", *Rabobank Pensioenfonds*, januari 2014.

3.21 SNS Reaal

3.21.1 Aandelenbezit

Tabel 25 toont de belangen van SNS Reaal (en alle dochterondernemingen) in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft SNS Reaal een belang in Arcadis, Boskalis en Hyundai Engineering & Construction.

Tabel 25 Aandelenbezit van SNS Reaal in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Arcadis					
SNS Beleggingsfondsen	Nederland	15.000	Onbekend	0,38	31 dec 2013
Zwitserleven Beleggingsfondsen	Nederland	9.000	Onbekend	0,23	31 dec 2013
Totaal				0,61	
Boskalis					
SNS Beleggingsfondsen	Nederland	138.000	Onbekend	5,30	31 dec 2013
Zwitserleven Beleggingsfondsen	Nederland	82.000	Onbekend	3,15	31 dec 2013
Totaal				8,45	
Hyundai Engineering & Construction Co					
SNS Beleggingsfondsen	Nederland	12.162	Onbekend	0,51	31 dec 2013

Bron: SNS Beleggingsfondsen, "Jaarverslag 2013", *SNS Beleggingsfondsen*, maart 2014; Zwitserleven Beleggingsfondsen, "Jaarverslag 2013", *Zwitserleven*, april 2014.

3.21.2 Obligatiebezit

Tabel 26 toont de belangen van SNS Reaal (en alle dochterondernemingen) in de obligaties van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft SNS Reaal enkel een belang in Vinci.

Tabel 26 Obligaties van SNS Reaal in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	% van obligaties	Waarde (€ mln)	Filing date
Vinci				
SNS Investment Fund Management	Luxemburg	0,11	13,01	December 2013
Zwitserleven Beleggingsfondsen	Nederland	Onbekend	0,96	December 2013
Zwitserleven Institutionele Beleggingsfondsen	Nederland	Onbekend	0,64	December 2013
Totaal			14,61	

Bron: Bloomberg Database, "Aggregated debt", *Bloomberg Database*, bekeken in april 2014; Zwitserleven Beleggingsfondsen, "Jaarverslag 2013", *Zwitserleven*, april 2014; Zwitserleven Institutionele Beleggingsfondsen, "Jaarverslag 2013", *Zwitserleven*, april 2013.

3.22 Stichting Pensioenfonds DSM Nederland

3.22.1 Aandelenbezit

Tabel 27 toont de belangen van Stichting Pensioenfonds DSM Nederland in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Stichting Pensioenfonds DSM Nederland een belang in Vinci.

Tabel 27 Aandelenbezit van Stichting Pensioenfonds DSM Nederland in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Vinci	Onbekend	Onbekend	Onbekend	28 feb 2014

Bron: Stichting Pensioenfonds DSM Nederland, "Overzicht beleggingen per 28 februari 2014", *Stichting Pensioenfonds DSM Nederland*, maart 2014.

3.22.2 Obligatiebezit

Tabel 28 toont de belangen van Stichting Pensioenfonds DSM Nederland in de obligaties van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Stichting Pensioenfonds DSM Nederland een belang in Vinci.

Tabel 28 Obligaties van Stichting Pensioenfonds DSM Nederland in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# obligaties	% van obligaties	Waarde (€ mln)	Filing date
Vinci	Onbekend	Onbekend	Onbekend	28 feb 2014

Bron: Stichting Pensioenfonds DSM Nederland, "Overzicht beleggingen per 28 februari 2014", *Stichting Pensioenfonds DSM Nederland*, maart 2014.

3.23 Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer

3.23.1 Aandelenbezit

Tabel 29 toont de belangen van Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer een belang in Hyundai Engineering & Construction en Vinci.

Tabel 29 Aandelenbezit van Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Hyundai Engineering & Construction Co	Onbekend	Onbekend	Onbekend	31 dec 2013
Vinci	Onbekend	Onbekend	Onbekend	31 dec 2013

Bron: Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer, "Fondsenoverzicht Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer d.d. 31-12-2013", *Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer*, februari 2014.

3.23.2 Obligatiebezit

Tabel 30 toont de belangen van Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer in de obligaties van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer een belang in Vinci.

Tabel 30 Obligaties van Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Vinci	Onbekend	Onbekend	Onbekend	31 dec 2013

Bron: Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer, "Fondsenoverzicht Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer d.d. 31-12-2013", *Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer*, februari 2014.

De reactie van Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer is opgenomen in 0.

3.24 Stichting Pensioenfonds SABIC

3.24.1 Aandelenbezit

Tabel 31 toont de belangen van Stichting Pensioenfonds SABIC in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Stichting Pensioenfonds SABIC een belang in Vinci.

De reactie van Stichting Pensioenfonds SABIC kwam te laat om in het rapport te verwerken: "In het Profundo rapport wordt voor SPF niet de actuele situatie weergegeven. De portefeuillemanager van het fonds heeft namelijk op basis van beleggingsoverwegingen in het tweede kwartaal van 2014 de positie in Vinci verkocht".⁵¹

Tabel 31 Aandelenbezit van Stichting Pensioenfonds SABIC in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Vinci	Onbekend	Onbekend	Onbekend	28 feb 2014

Bron: Stichting Pensioenfonds SABIC, "Overzicht beleggingen per 28 februari 2014",
Stichting Pensioenfonds SABIC, februari 2014.

3.24.2 Obligatiebezit

Tabel 32 toont de belangen van Stichting Pensioenfonds SABIC in de obligaties van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Stichting Pensioenfonds SABIC een belang in Vinci.

Tabel 32 Obligaties van Stichting Pensioenfonds SABIC in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# obligaties	% van obligaties	Waarde (€ mln)	Filing date
Vinci	Onbekend	Onbekend	Onbekend	28 feb 2014

Bron: Stichting Pensioenfonds SABIC, "Overzicht beleggingen per 28 februari 2014",
Stichting Pensioenfonds SABIC, februari 2014.

3.25 Stichting Spoorwegpensioenfonds

3.25.1 Aandelenbezit

Tabel 33 toont de belangen van Stichting Spoorwegpensioenfonds in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Stichting Spoorwegpensioenfonds een belang in Boskalis, Hochtief, Hyundai Engineering & Construction en Vinci.

Tabel 33 Aandelenbezit van Stichting Spoorwegpensioenfonds in geselecteerde bedrijven

Bedrijf	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Boskalis	Onbekend	Onbekend	Onbekend	31 dec 2013
Hochtief	Onbekend	Onbekend	Onbekend	31 dec 2013
Hyundai Engineering & Construction Co	Onbekend	Onbekend	Onbekend	31 dec 2013
Vinci	Onbekend	Onbekend	Onbekend	31 dec 2013

Bron: Stichting Spoorwegpensioenfonds, "Fondsenoverzicht Stichting Spoorwegpensioenfonds d.d. 31-12-2013", *Stichting Spoorwegpensioenfonds*, februari 2014.

3.26 Van Lanschot

3.26.1 Aandelenbezit

Tabel 34 toont de belangen van Van Lanschot (en alle dochterondernemingen) in de aandelen van de vijf geselecteerde bedrijven. Zoals in de tabel is te zien, heeft Van Lanschot een belang in Arcadis en Vinci.

Tabel 34 Aandelenbezit van Van Lanschot in geselecteerde bedrijven

Bedrijf/investeerder	Land	# aandelen	% van aandelen	Waarde (€ mln)	Filing date
Arcadis					
Kempen Capital Management	Nederland	190.000	0,25	5,25	28 feb 2014
Vinci					
Kempen Capital Management	Nederland	492.601	0,08	26,89	28 feb 2014

Bron: Thomson ONE Banker, "Share ownership", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), bekeken in april 2014.

Hoofdstuk 4 Conclusies

Bedrijven die werken aan bouwprojecten in Qatar lopen het risico om betrokken te raken bij arbeidsrechtenschendingen. Vinci en Hyundai Engineering & Construction zijn al betrokken geweest bij arbeidsrechtenschendingen. Arbeiders die werken aan de projecten van Hochtief, Arcadis en Boskalis lopen het risico om ook te maken te krijgen met onacceptabele werkomstandigheden. In dit rapport zijn de financiële relaties onderzocht die sinds januari 2011 bestonden tussen de vijf genoemde bedrijven en Nederlandse financiële instellingen. Het onderzoek heeft gekeken naar:

- Aandelenbezit van de Nederlandse financiële instellingen in de geselecteerde bedrijven;
- Obligatiebezit van de Nederlandse financiële instellingen in de geselecteerde bedrijven;
- Assistentie van Nederlandse financiële instellingen bij aandelenuitgiftes van de geselecteerde bedrijven;
- Assistentie van Nederlandse financiële instellingen bij obligatie-uitgiftes van de geselecteerde bedrijven;
- Leningen van Nederlandse financiële instellingen aan de geselecteerde bedrijven.

Tabel 35 geeft een overzicht van de verschillende vormen van financiering aan de vijf geselecteerde bedrijven waarbij de onderzochte Nederlandse financiële instellingen betrokken zijn. Alleen voor de assistentie bij aandelenuitgiftes zijn er geen financiële relaties gevonden tussen Nederlandse financiële instellingen en de vijf geselecteerde bedrijven. ING is als enige financiële instelling betrokken bij alle overige vier vormen van financiering. De rest van de financiële instellingen is betrokken bij één of twee vormen van financiering aan de geselecteerde bedrijven, voornamelijk door het houden van aandelen en obligaties in de bedrijven.

Investeringsinformatie die door financiële instellingen na 28 mei 2014 is aangedragen is niet in het rapport opgenomen.

Tabel 35 Gevonden financiële relaties tussen Nederlandse financiële instellingen en de geselecteerde bedrijven

Financiële instelling	Aandelenbezit	Obligatiebezit	Obligatie-uitgiftes	Leningen
ABN Amro	X		X	
ABP/APG	X			
Achmea	X	X		
Aegon	X			
Allianz	X	X		
Bedrijfstakpensioenfondsvoor de Detailhandel	X			
BpfBOUW	X			
Delta Lloyd	X	X		
Generali	X	X		
ING	X	X	X	X
Legal & General	X	X		
Pensioenfondsvan Metaal & Techniek	X			
Pensioenfondsvan de Metalektro	X			
Pensioenfondsvan Vervoer	X			

Financiële instelling	Aandelenbezit	Obligatiebezit	Obligatie-uitgiftes	Leningen
Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven	X			
Pensioenfonds Zorg & Welzijn	X	X		
PNO Media	X			
Rabobank			X	X
Rabobank Pensioenfonds	X			
SNS Reaal	X	X		
Stichting Pensioenfonds DSM Nederland	X	X		
Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer	X	X		
Stichting Pensioenfonds SABIC	X	X		
Stichting Spoorwegpensioenfonds	X			
Van Lanschot	X			

Tabel 36 toont het aandelenbezit van de Nederlandse financiële instellingen in de geselecteerde bedrijven. Uit de tabel blijkt dat de aandelen in bezit van ABP/APG het meest waard zijn (€ 158 miljoen). Andere financiële instellingen die aandelen van de geselecteerde bedrijven hebben met een hoge totale waarde zijn ING (€ 143,74 miljoen), Delta Lloyd (€ 99,48 miljoen) en Allianz (€ 96,64 miljoen).

Tabel 36 Aandelenbezit van Nederlandse financiële instellingen in de geselecteerde bedrijven (in € mln)

Financiële instelling	Arcadis	Boskalis	Hochtief	Hyundai E'ng & Constr.	Vinci	Totaal
ABN Amro	-	0,84	-	-	1,04	1,88
ABP/APG	-	19,00	5,00	14,00	120,00	158,00
Achmea	-	-	-	-	0,05	0,05
Aegon	-	2,37	1,45	0,89	19,34	24,05
Allianz	13,02	7,46	14,33	7,33	54,50	96,64
Bedrijfstakpensioenfonds voor de Detailhandel	-	X	-	-	X	-
BpfBOUW	-	2,08	0,51	1,56	12,91	17,06
Delta Lloyd	78,01	19,98	-	-	1,49	99,48
Generali	4,86		2,37	2,34	20,39	29,96
ING	24,02	18,43	0,10	0,59	100,61	143,75
Legal & General	-	1,44	1,10	1,92	17,72	22,18
Pensioenfonds Metaal & Techniek	-	X	X	X	X	-
Pensioenfonds van de Metalektro	-	X	X	-	X	-

Financiële instelling	Arcadis	Boskalis	Hochtief	Hyundai E'ng & Constr.	Vinci	Totaal
Pensioenfonds Vervoer	-	-	-	-	<2,00	<2,00
Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven	0,26	0,50	0,33	-	6,17	7,26
Pensioenfonds Zorg & Welzijn	-	4,58	1,51	4,27	55,91	66,27
PNO Media	X	-	-	X	X	-
Rabobank Pensioenfonds	-	-	-	-	X	-
SNS Reaal	0,61	8,45	-	0,51	-	9,57
Stichting Pensioenfonds DSM Nederland	-	-	-	-	X	-
Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer	-	-	-	X	X	-
Stichting Pensioenfonds SABIC	-	-	-	-	X	-
Stichting Spoorwegpensioenfonds	-	X	X	X	X	-
Van Lanschot	5,25	-	-	-	26,89	32,14

X = de financiële instelling heeft een belang in het bedrijf, maar de waarde is onbekend.

Tabel 37 toont het obligatiebezit van de Nederlandse financiële instellingen in de vijf geselecteerde bedrijven. Alleen voor Hochtief en Vinci zijn er relaties met Nederlandse financiële instellingen gevonden. Het Pensioenfonds Zorg & Welzijn (€ 59,11 miljoen) en ING (€ 28,75 miljoen) hebben obligaties van de geselecteerde bedrijven in hun bezit met de hoogste totale waarde.

Tabel 37 Obligatiebezit Nederlandse financiële instellingen in de geselecteerde bedrijven (in € mln)

Financiële instelling	Hochtief	Vinci	Totaal
Achmea	-	2,10	2,10
Allianz	-	10,80	10,80
Delta Lloyd	-	3,25	3,25
Generali	0,50	4,00	4,50
ING	-	28,75	28,75
Legal & General	-	0,50	0,50
Pensioenfonds Zorg & Welzijn	-	59,11	59,11
SNS Reaal	-	14,61	14,61
Stichting Pensioenfonds DSM Nederland	-	X	-
Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer	-	X	-
Stichting Pensioenfonds SABIC	-	X	-

X = de financiële instelling heeft een belang in het bedrijf, maar de waarde is onbekend.

Tabel 38 geeft een overzicht van de leningen verstrekt door Nederlandse financiële instellingen aan de vijf geselecteerde bedrijven. Voor Hyundai Engineering & Construction zijn geen leningen verstrekt door Nederlandse financiële instellingen gevonden. ING heeft voor verreweg het hoogste bedrag (€ 414,22 miljoen) aan de geselecteerde bedrijven geld uitgeleend. Verder is er enkel geld uitgeleend door ABN Amro (€ 54,84 miljoen) en de Rabobank (€ 108,77 miljoen)

Tabel 38 Leningen van Nederlandse financiële instellingen aan de geselecteerde bedrijven (in € mln)

Financiële instelling	Arcadis	Boskalis	Hochtief	Vinci	Totaal
ABN Amro	-	54,84	-	-	54,84
ING	53,93	54,84	160,00	145,45	414,22
Rabobank	53,93	54,84	-	-	108,77

Tabel 39 geeft een overzicht van de obligatie-uitgiftes waarbij Nederlandse financiële instellingen hebben geassisteerd. Alleen ING (€ 164,92 miljoen) en de Rabobank (€192,26 miljoen) hebben geassisteerd bij obligatie-uitgiftes van de geselecteerde bedrijven.

Tabel 39 Assistentie door Nederlandse financiële instellingen bij obligatie-uitgiftes van de geselecteerde bedrijven (in € mln)

Financiële instelling	Arcadis	Boskalis	Hochtief	Vinci	Totaal
ING	39,92	-	125,00	-	164,92
Rabobank	69,03	123,23	-	-	192,26

Bijlage 1 Overige bedrijven

Naast de bedrijven die in Hoofdstuk 1 en Hoofdstuk 2 beschreven zijn, zijn er nog enkele bedrijven naar voren gekomen in het onderzoek. Deze bedrijven zijn betrokken bij de voorbereidingen op het WK voetbal 2022 in Qatar. De lijst is niet uitputtend. Van deze bedrijven is er geen indicatie dat zij bij enige arbeidsrechtenschending in Qatar betrokken zijn. Om een duidelijker beeld te schetsen van de variëteit aan bedrijven die in Qatar actief zijn, zijn deze bedrijven toch opgenomen in de bijlage van dit rapport.

- **AECOM**

AECOM is een beursgenoteerd bedrijf uit de Verenigde Staten. Het bedrijf is projectmanager voor het Al Rayyan Stadium en het Al Wakrah Stadium.⁵²

- **Albert Speer & Partner**

Albert Speer & Partner is een private onderneming uit Duitsland. Het bedrijf is architect van acht stadions voor het WK-bidbook van Qatar. Dat wil echter niet zeggen dat het bureau ook de uiteindelijke stadionontwerpen voor zijn rekening neemt.⁵³

- **Amsterdam Arena**

Amsterdam Arena is een private onderneming uit Nederland. "We are Stadium Operations consultant to the Qatar 2022 Supreme Committee for Delivery and Legacy, the organising committee of the 2022 FIFA World Cup Qatar".⁵⁴

- **CH2M Hill**

CH2M Hill is een private onderneming uit de Verenigde Staten. "U.S. construction and engineering firm CH2M Hill Inc, which will oversee the construction of World Cup stadiums in Qatar."⁵⁵ CH2M Hill is aangesteld om overzicht te houden op de bouw van alle WK stadions.ⁱⁱⁱ⁵⁶ Dit bedrijf wordt ook benaderd door de Nederlandse bedrijven die begin mei 2014 op handelsmissie naar Qatar gaan.⁵⁷

- **China Harbour Engineering Company**

China Harbour Engineering Company is een private onderneming uit China. Het bedrijf is hoofdaannemer van de New Doha Port. De haven moet worden afgerond (2016) ter voorbereiding op het WK.⁵⁸

- **Foster and Partners**

Foster and Partners is een private onderneming uit het Verenigd Koninkrijk. Het bedrijf is als architect betrokken bij het Lusail Stadium.⁵⁹

ⁱⁱⁱ Het onderzoek van Human Rights Watch richtte zich op bouwlocaties die zijn aangewezen voor het WK. De bouwprojecten die in het bidbook voor het WK zijn opgenomen waren tijdens het onderzoek van Human Rights Watch in 2012 nog niet van start gegaan. "While we did not focus on World Cup-related projects, which by-and-large had not yet commenced when we undertook our research, we did speak to ten migrant laborers working on locations linked to the World Cup".

- **Fugro**

Fugro is een beursgenoteerd bedrijf uit Nederland. Het bedrijf heeft van 2011 tot 2015 een contract voor de New Doha Port: "The consultant's scope includes providing third party quality assurance for construction materials and methods provided by all contractors on the project. Work includes conducting independent testing of construction materials and methods and evaluation of contractor's quality program".⁶⁰

- **IMG Marketing**

IMG Marketing is een private onderneming uit de Verenigde Staten. "Stadium Operations Consultants assist on the development of business cases for all of the competition venues of the 2022 FIFA World Cup™ including, stadiums, stadium precincts and training sites, in alignment with the Qatar 2022 Supreme Committee's goals and the Program Wide Strategy."⁶¹

Na eerdere klachten van Amnesty International over gebrekkige medewerking bij een arbeidsinspectie, kon de internationale vakbond Building and Wood Workers' International (BWI) later na een inspectie melden dat er goede werkomstandigheden zijn op de bouwplaats.⁶² Het project is niet direct gerelateerd aan het WK.

- **Obrascon Huarte Lain Construction**

Obrascon Huarte Lain (OHL) Construction is een Spaans beursgenoteerd bedrijf. Een joint venture van Contrack en OHL is verantwoordelijk voor de bouw van het 'Sida Medical and Research Centre'.⁶³ PCSI Specialties Qatar is als onderaannemer bij de bouw betrokken.⁶⁴

- **Orascom Construction Industries**

Het Egyptische bedrijf Orascom Construction Industries is beursgenoteerd in Nederland.⁶⁵ Orascom's dochteronderneming Contrack Cyprus Construction is via een joint venture van Contrack en OHL verantwoordelijk voor de bouw van het 'Sida Medical and Research Centre'.⁶⁶ Het project is niet direct gerelateerd aan het WK.

- **Parsons**

Parsons is een private onderneming uit de Verenigde Staten. "Lusail Real Estate Development Company hired Parsons (and others) to assist in the design, planning, and construction of this community, known as Lusail City. Parsons is responsible for program management during the preconstruction and construction phases".⁶⁷

- **Ramboll**

Ramboll is een private onderneming uit Denemarken. Het bedrijf is designconsultant voor het Al Rayyan Stadium.⁶⁸

- **Royal HaskoningDHV**

Royal HaskoningDHV is een private onderneming uit Nederland. Het bedrijf werkt mee aan de New Doha Port.⁶⁹ De haven is van groot belang voor het WK, want bouwmaterialen moeten via de haven worden aangeleverd.

- **Samsung C&T**

Samsung C&T is een beursgenoteerde onderneming uit Zuid-Korea. De onderneming werkt in Lusail City aan verbindingswegen: "Samsung C&T is currently constructing an 11.4kms road, two underground motorways and three substations as part of construction package 5B (CP5B), now also home to the Centre".⁷⁰

Bijlage 2 Reacties financiële instellingen

Naar aanleiding van de onderzoeksresultaten heeft opdrachtgever FNV de in dit rapport genoemde financiële instellingen om een reactie gevraagd. De vraagstelling was als volgt:

Voor wij overgaan tot publicatie van het rapport willen wij u graag in de gelegenheid stellen te reageren op de bevindingen. Daarnaast is onze vraag of in uw invulling van het MVO/MVB-beleid ook mensen- en werknemersrechten meewegen. En zo ja, wat er gebeurt op dat terrein. En zo nee, welke voornemens u hebt op dit terrein. Meer concreet vragen wij u of u, in verband met de beleggingen uit het rapport, bereid bent met de betrokken bedrijven in dialoog te treden over de rol die zij kunnen nemen bij het aanklaarten en verbeteren van de omstandigheden in Qatar.

Hieronder is van de financiële instellingen de reactie weergegeven.

- **ABN Amro**

De reactie van ABN Amro: "Wij hebben met aandacht het onderzoeksrapport naar mensenrechtenschendingen in Qatar gelezen. Hoewel wij zelf geen concrete signalen hebben ontvangen van eventuele mensenrechtenschendingen bij onze klanten, nemen wij jullie bevindingen serieus. Wij zullen de negatieve berichtgeving over deze bedrijven verder onderzoeken en bespreken conform ons mensenrechtenbeleid.

Wanneer een klanten slecht uit een reputatiescreen komt, wordt er aan de klant additionele informatie gevraagd ter verificatie en ten aanzien van de opvolging. ABN Amro doet aan engagement met haar klanten en richt zich daarbij op bedrijven waar we ook een zinvolle en realistische rol van betekenis kunnen spelen.

Wij hanteren een duidelijke definitie van de activiteiten waar de bank - direct of indirect - niet bij betrokken wil zijn. Wij verwachten van onze klanten dat ze de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het Internationaal Convenant inzake Burgerrechten en Politieke Rechten, het Internationaal Convenant inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten, de fundamentele conventies van de International Labour Organisation en de UN Guiding Principles on Business and Human Rights respecteren. Het beleid is van toepassing op al onze financieringen en investeringen voor eigen rekening.

ABN AMRO heeft in Nederland geen eigen fondsen die rechtstreeks beleggen in ondernemingen. ABN AMRO maakt uitsluitend gebruik van fondsen van derden. De Franse en Duitse private bank van ABN AMRO (dochterondernemingen: Neulize OBC en Bethmann Bank) hebben wel enkele eigen fondsen in beheer. In die fondsen is 1,88 miljoen euro belegd in bedrijven waarvan in dit rapport staat dat er mogelijkwerwijs mensenrechtenschendingen zouden kunnen plaatsvinden (Boskalis, Vinci). Het totaal belegd vermogen van klanten via ABN AMRO is 163 miljard euro. 1,88 miljoen euro is 0,001% van het totale belegde vermogen bij ABN AMRO. Het beleid dat ABN AMRO ontwikkelt richt zich op het totale belegde vermogen van 163 miljard.

Voor meer informatie over onze mensenrechtenverklaring, zie onze website".⁷¹

- **ABP**

De reactie van ABP: " De kern van het beleggingsbeleid van ABP is gericht op een goed en betaalbaar pensioen voor alle deelnemers. Omdat wij verantwoord beleggen van groot belang vinden, is het ESG-beleid (Environmental, Social en Governance) onderdeel van ons beleggingsbeleid. Dit betekent dat we bij het beoordelen van alle beleggingen rekening houden met het milieu, met ondernemingsbestuur en met sociale aspecten. Arbeids- en mensenrechten maken daar deel van uit. Goede en veilige arbeidsomstandigheden is een onderwerp waarover we, als onderdeel van het ESG-beleid, praten met onze portfoliobedrijven.

In onze portefeuilles infrastructuur- en vastgoedbeleggingen wordt momenteel niet belegd in activiteiten in Qatar. Onder onze beursgenoteerde beleggingen zijn wel een aantal bedrijven met activiteiten in Qatar. Van twee van deze bedrijven (Hyundai Engineering & Construction en Vinci) wordt in het rapport van Profundo gezegd dat zij betrokken zijn bij arbeidsrechtenschendingen.

Sustainalytics (gerenommeerd ESG onderzoeksbureau) heeft op ons verzoek alle ondernemingen waarin wij beleggen (met activiteiten in Qatar) onderzocht op mogelijke betrokkenheid bij arbeidsrechtenschendingen. Het bureau heeft na haar onderzoek vastgesteld dat er naast de aanwijzingen in een rapport van Amnesty International geen bewijzen bestaan die deze bedrijven aan mensenrechtenschendingen koppelen.

Als er aanwijzingen zijn dat bedrijven niet handelen naar ons ESG-beleid, spreken wij bedrijven daarop aan. Wij menen dat we met het aangaan van de dialoog, positieve veranderingen in het beleid van bedrijven kunnen bewerkstelligen. Zo hebben wij eerder contact gehad met Hyundai E&C over haar activiteiten in Qatar. De onderneming verzekerde ons dat ze strikt toeziet op goede arbeidsomstandigheden in zowel de eigen activiteiten als die van haar onderaannemers.

In het bovengenoemde rapport van Amnesty wordt kritisch geschreven over de bedrijfspraktijk van Hyundai E&C en Vinci in Qatar. In reactie daarop stelt Hyundai dat haar eigen inspectie in april jongstleden uitwees dat er geen schendingen in de activiteiten van de onderaannemers zijn vastgesteld. Hyundai E&C is overigens in gesprek met Amnesty. Amnesty bevestigt dit en onderkent de inzet van de onderneming. Vinci heeft in haar reactie op het rapport haar commitment voor een effectieve wereldwijde implementatie van haar eenduidige beleid met betrekking tot goede arbeidsomstandigheden bevestigd. Daarnaast stelt het bedrijf actief bij haar partners, zoals haar toeleveranciers, aan te dringen op goede arbeidsomstandigheden en zaken als fatsoenlijke leefomstandigheden. Het bedrijf heeft daarvoor een trainingscentrum opgericht in Qatar. De inzet van Vinci wordt beschreven in het Amnesty rapport en bevestigd door de onderzoeker die ter plekke is geweest.

Bovenstaand maakt dat wij een andere mening hebben over deze bedrijven dan in het rapport van Profundo naar voren komt."⁷²

- **Aegon**

De reactie van Aegon: " Alle bedrijven waarin wij beleggen moeten voldoen aan de UN Global Compact waarin onder meer ook standaarden zijn opgenomen voor werknemersrechten. Wij maken gebruik van de informatie van zowel MSCI als Sustainalytics om permanent te screenen of onze beleggingen daaraan voldoen. Wij hebben jullie rapport met aandacht gelezen en jullie bevindingen voorgelegd aan MSCI en Sustainalytics. Zij zien bij geen van de genoemde bedrijven waarin wij posities hebben aanleiding om te stellen dat ze zich (structureel) niet houden aan het UN Global Compact. Sterker nog, volgens hen voldoen alle bedrijven op 2 na volledig aan de rechten en plichten die daaruit voortvloeien. Over Vinci en over een onderaannemer van Hyundai zijn echter wel enige zorgen naar aanleiding van incidenten. Sustainalytics heeft -mede naar aanleiding van jullie rapport en een eerder rapport van Amnesty- aangegeven hier nader onderzoek naar te doen. Mocht hun nadere rapportage -of andere signalen- daartoe aanleiding geven zijn wij bereid indien nodig engagement aan te gaan met deze bedrijven. Deze kwestie houdt onze scherpe aandacht. We staan open voor ook jullie komende berichten over de situatie in Qatar en elders".⁷³

- **Allianz**

De reactie van Allianz: "Allianz kan zonder een Non Disclosure Agreement geen uitspraken doen over specifieke beleggingen. Allianz Nederland is gebonden aan de internationale ESG-richtlijnen (Environmental, Social en Governance) die Allianz Group begin 2014 heeft opgesteld. Allianz maakt gebruik van een standaard procedure om ESG risico's te beoordelen. Mensenrechten en arbeidsomstandigheden worden hierin ook meegenomen. Meer informatie kunt u vinden op onze website. De richtlijnen worden continu herzien op basis van nieuwe ontwikkelingen."⁷⁴

- **Bedrijfstakingpensioenfondsen van de Detailhandel**

De reactie van het Bedrijfstakingpensioenfonds van de Detailhandel: "Bpfd heeft het rapport van Profundo gelezen maar heeft twijfels bij de kwaliteit van het rapport en adviseert nog extra onderzoek te (laten) doen. De conclusies uit het rapport zijn zover Bpfd het kan beoordelen niet gebaseerd op eigen onderzoek en Bpfd kan ook niet uit het rapport opmaken in hoeverre er met de in het rapport genoemde partijen gesproken is en er concrete betrokkenheid is bij de schending van arbeidsrechten.

Bpfd werkt op het gebied van formuleren en uitvoeren (inclusief engagement activiteiten) van het Maatschappelijk Verantwoord Beleggen beleid samen met F&C. Eén van de zaken die F&C actief bij bedrijven in de gaten houdt en de basis voor engagementbeleid vormt, zijn schending van de UN Global Compact (waaronder respecteren en ondersteunen van mensen- en werknemersrechten). Bij concrete bekendwording van schenden mensen- en werknemersrechten, zal de dialoog met betrokken bedrijven worden aangegaan (engagement).

F&C's engagementactiviteiten t.a.v. de positie van arbeidsmigranten hebben zich tot nu toe voornamelijk gericht op de internationale detailhandel en kledingindustrie en hun normen voor ketenbeheer. Bedrijven die het betreft is gevraagd om de normen aan te scherpen door bepalingen toe te voegen over de omgang met arbeidsmigranten in de keten. Ten bate van de formulering van het beleid zijn bedrijven op de hoogte gebracht van opkomende 'best practices' voor de omgang met arbeidsmigratie (zowel op het moment van de werving als bij de feitelijke werkzaamheden).

Sinds 2012 heeft F&C proactief de dialoog gezocht met ondernemingen over het risicobeheer bij arbeidsmigranten en buitenlandse werknemers in de leveranciersketen van bedrijven. Het is alom bekend dat vanwege hun kwetsbare positie, arbeidsmigranten in iedere sector veelal te maken hebben met slechte arbeidsomstandigheden en wervingspraktijken gericht op uitbuiting, waarbij de internationale arbeidsovereenkomsten en de gedragscodes van de meeste bedrijven worden geschonden.

Tijdens de start van het engagementprogramma met betrekking tot arbeidsmigranten is ook overwogen een dialoog aan te gaan met bedrijven die betrokken zijn bij de grote bouwprojecten in het Midden-Oosten, waaronder ook Qatar. Arbeidsmigranten spelen een belangrijke rol in de snelle bouw van steden in het Midden-Oosten en het 'kafala' werkgelegenheidsmodel, waarbij de werkgever ook de werkvergunning verstrekt of intrekt (wat de rechten van werknemers in ernstige mate beperkt). Er is voor gekozen nog géén engagement inzake arbeidsmigranten met deze sector te initiëren om de volgende redenen:

1. Er was (en is) niet genoeg betrouwbare informatie beschikbaar over de bedrijven die betrokken zijn bij de ontwikkeling van infrastructuurprojecten in het Midden-Oosten (inclusief Qatar). Aanbestedingsprocessen zijn niet transparant en er is een strikte voorkeur voor geheimhouding;
2. Een groot aantal bedrijven betrokken bij deze bouwprojecten hebben geen beursnotering (en komen niet in de portefeuilles voor).

Het bestuur van BpFD heeft de brief van FNV besproken. Het bestuur vindt dat er meer onderzoek nodig is. BpFD is voornemens contact te zoeken met andere in het rapport genoemde pensioenfondsen om te komen tot gezamenlijk nader onderzoek. Uitkomst van nader onderzoek zou kunnen leiden tot (gezamenlijke) stappen op het gebied van engagement met betrokken bedrijven".⁷⁵

- **BpfBouw**

De reactie van BpfBouw: "We zijn bekend met de problematiek ten aanzien van arbeidsomstandigheden in Qatar. Goede en veilige arbeidsomstandigheden vormen een belangrijk aandachtsgebied waarover met portfoliobedrijven wordt gesproken. In onze portefeuilles infrastructuur- en vastgoedbeleggingen is momenteel niet belegd in activiteiten in Qatar. Onder onze beursgenoteerde beleggingen zijn wel een aantal bedrijven met exposure naar Qatar. Onze externe onderzoek provider Sustainalytics heeft op ons verzoek onderzoek gedaan naar ondernemingen mogelijk betrokken bij deze problematiek en vastgesteld dat er weinig directe bewijzen of bronnen zijn die specifieke bedrijven aan mensenrechtenschendingen koppelen.

Goede en veilige arbeidsomstandigheden zijn een terugkerend onderwerp van gesprek met portfoliobedrijven. Zo hebben wij ook eerder gecorrespondeerd met het Zuid-Koreaanse Hyundai Engineering & Construction over zijn activiteiten in Qatar. De onderneming verzekerde ons dat ze strikt toeziet op de implementatie van haar beleid opdat goede arbeidsomstandigheden zijn gewaarborgd in zowel de eigen activiteiten als die van haar onderaannemers. Hyundai E&C stelt dat zij bij de selectie van de onderaannemers oordeelt op internationale arbeidsnormen en er specifiek op let of deze ondernemingen zaken als goede huisvesting, medische voorziening en verblijfsvergunningen kunnen garanderen.

Hyundai E&C voert op maandelijkse en kwartaalbasis inspecties uit op alle projectlocaties. In reactie op de aantijgingen in een rapport van Amnesty International over de bedrijfspraktijk in Qatar stelt de onderneming dat hun eigen inspectie in april jongstleden uitwees dat er geen schendingen in de activiteiten van de onderaannemers zijn vastgesteld. Hyundai E&C is overigens in gesprek met Amnesty International dat dit bevestigt en de inzet van de onderneming onderkent.

Vinci benadrukt in een reactie op het rapport van Amnesty International de strikte toepassing in al haar activiteiten wereldwijd van haar beleid ten aanzien van goede arbeidsomstandigheden. Daarnaast dringt zij hier ook op aan bij haar toeleveranciers, ook in Qatar. Overigens wordt dit beeld bevestigd door Amnesty International dat ter plekke onderzoek heeft gedaan".⁷⁶

- **Delta Lloyd**

De reactie van Delta Lloyd: "Wij hanteren voor ons investeringsbeleid de United Nations Global Compact Principles en de United Nations Principles for Responsible Investment. Mensen- en werknemersrechten zijn hier van een integraal onderdeel. Op basis van eigen onderzoek en dat van onze onderzoekspartner Sustainalytics worden bedrijven die zich schuldig maken aan overtreding van deze principes uitgesloten van onze investeringen. Hierbij telt de zwaarte: non-compliant betekent directe uitsluiting, het bedrijf is dan in onze ogen onmiskenbaar schuldig aan overtreding en wij zien op korte termijn geen verbeteringsmogelijkheden. Watchlist status betekent dat wij dit bedrijf scherp in de gaten houden en verbetering verwachten.

Wij hebben in ons beleid opgenomen dat bij bedrijfsselectie en bedrijfsbezoeken Environmental, Social en Governance (ESG)-criteria meegenomen worden in het overleg. Wanneer wij op basis van eigen of Sustainalytics' onderzoek aanleiding zien om met betrokken partijen in gesprek te gaan dan zullen wij dit doen.

Een toevoeging: op dit moment zijn wij als Delta Lloyd Groep bezig het huidige beleid verder uit te breiden. Dit betekent in de toekomst onder andere meer engagement".⁷⁷

- **Generali**

De reactie van Generali: " Generali verzekeringsgroep draagt het initiatief van FNV een warm hart toe. Wij vinden het belangrijk om duurzaam en verantwoord te beleggen. Daarbij kijken wij ook naar de mogelijke effecten van onze investeringen op de maatschappij en leefomgeving. Wij volgen hierin de ethische richtlijnen van Generali Group gepubliceerd op haar website. Zij schrijft hierover:

Investments are prohibited in financial instruments issued by companies that, directly or through subsidiaries:
[...] - are involved in serious or systematic violations of human rights, serious environmental damage, serious instances of corruption, or other particularly serious violations of fundamental ethical standards.

Specifieke richtlijnen met betrekking tot mensenrechten zijn in ontwikkeling. Onderdeel daarvan zijn het doen van grondige assessments van bedrijven waarin wordt geïnvesteerd. Generali neemt in overweging gesprekken aan te gaan met bedrijven die arbeidsrechten schenden en niet aan haar ethische richtlijnen voldoen".⁷⁸

- **ING**

De reactie van ING: "We willen voorop stellen dat het beeld dat FNV schetst in haar rapport over de omgang met werknemers die betrokken zijn bij de bouwactiviteiten rond het WK 2022 in Qatar en de door FNV gesignaleerde mensenrechten schendingen zorgwekkend is. Ieder mens waar ook ter wereld zou onder redelijke condities en veilige omstandigheden zijn/haar werk moeten kunnen doen.

ING's respect voor mensenrechten is gebaseerd op de standaarden zoals te vinden zijn in de Universele Rechten van de Mens, de acht Kernconventies van de International Labour Organisation (ILO) en de Global Compact van de Verenigde Naties.

ING financiert/investeert in zeer uiteenlopende ondernemingen waarvan een aantal ook genoemd wordt in het rapport. De in het rapport genoemde projecten worden niet door ING gefinancierd.

ING is een actieve voorstander van respect voor mensenrechten. Een voorbeeld daarvan is onze actieve betrokkenheid bij de zogenaamde Thun Groep van Banken. Daarin onderzoeken wij hoe de United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights het beste kunnen worden geïnterpreteerd en toegepast in relatie tot bankactiviteiten.

Om eventuele negatieve impact van onze activiteiten, of die van onze klanten, op milieu en gemeenschappen te beperken, hebben we Environmental and Social Risk beleid dat ons sturing geeft bij onze bedrijfsactiviteiten. Leningaanvragen worden getoetst aan internationale mensenrechten standaarden. Onze inspanningen om mensenrechten te beschermen concentreert zich op gebieden zoals gedwongen arbeid, kinderarbeid, onveilige werkomstandigheden, onderbetaling en gedwongen verhuizingen.

In zijn algemeenheid geldt dat ING in haar contacten met klanten waar nodig ook de omgang met mensenrechten ter discussie stelt. Indien er desondanks geen verbetering optreedt kan dat consequenties hebben voor de projecten die we financieren voor die klanten.

Bij ING Verzekeringen & Investment Management, worden alle beleggingen getoetst aan financiële en niet-financiële criteria waaronder mensenrechten. De integratie van sociale, milieu- en ondernemingsbestuur (ESG) gerelateerde onderwerpen maakt onderdeel uit van het reguliere beleggingsproces.

Wij richten ons waar mogelijk op het positief beïnvloeden van de bedrijfsactiviteiten door actief stemgedrag op aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven en door het voeren van dialoog (engagement) met het management waarbij ESG issues ook worden meegenomen.

Verder geldt dat als onze klanten de wens hebben om aanvullende criteria in hun beleggingsbeleid toe te passen, zoals een best in class benadering of het uitsluiten van beleggingen in bedrijven met specifieke activiteiten, wij duurzame beleggingsoplossingen bieden waaronder het ING Duurzaam Aandelen Fonds.

Meer informatie over hoe ING omgaat met duurzaamheid kan worden gevonden op de website van ING".⁷⁹

- **Pensioenfonds Vervoer**

De reactie van het Pensioenfonds Vervoer: "Pensioenfonds Vervoer sluit een aantal bedrijven en landen uit die handelen in strijd met een aantal verdragen, waaronder de United Nations Global Compact. Mensenrechten en arbeidsnormen zijn hier onderdeel van. Een externe en onafhankelijke partij, Sustainalytics, voert voor Pensioenfonds Vervoer de analyse uit of een bedrijf of land in strijd met de UN Global Compact acteert. Indien Sustainalytics van mening is dat dit het geval is, wordt het betreffende bedrijf uitgesloten om in te beleggen als het aan minimaal vier van zes vastgestelde criteria voldoet. De lijsten met uitgesloten bedrijven en landen worden kwartaal vastgesteld en zijn te vinden via de website van Pensioenfonds Vervoer. Zoals u kunt zien is geen de vijf voornoemde bedrijven op dit moment uitgesloten. Wel bevindt Vinci zich op de 'watchlist' van Sustainalytics, wat inhoudt dat het in de toekomst mogelijk op de 'non-compliant list' terecht komt.

Pensioenfonds Vervoer maakt onderscheid tussen engagement met Nederlandse en buitenlandse bedrijven. Momenteel is er sprake van engagement met een beperkt aantal grote Nederlandse bedrijven onder de vlag van Eumedion. Arcadis en Boskalis behoren hier niet toe. Hoewel deze bedrijven niet direct betrokken zijn bij de schendingen en het daarom wellicht lastig zal zijn deze hierop aan te spreken, zullen wij nagaan of in Eumedion verband de schendingen ter sprake gebracht kunnen worden. Het voeren van engagement met buitenlandse bedrijven wordt momenteel binnen Pensioenfonds Vervoer opnieuw ingericht. Derhalve wordt op dit moment geen dialoog gevoerd met buitenlandse bedrijven".⁸⁰

- **Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven**

De reactie van het Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven: "Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (MVB) is een belangrijk onderdeel van het beleggingsproces van het Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven (PGB). PGB heeft het MVB-beleid langs meerdere sporen uitgezet: uitsluitingsbeleid, duurzaamheidsinvesteringen, stemmen en engagement.

In het kader van uitsluitingsbeleid beoordeelt PGB ieder kwartaal zijn beleggingsportefeuille vanuit het perspectief van maatschappelijk verantwoord beleggen. In dat kader worden de tien Global Compact Principles van de Verenigde Naties (VN) actief gehanteerd en wordt er niet belegd in bedrijven die zich bezighouden met de productie van en handel in controversiële wapens. De principes van de VN hebben onder meer ook betrekking op de naleving van internationaal erkende mensenrechten en de ondersteuning van arbeidsstandaarden. Daar kunnen de arbeidsomstandigheden van werknemers in Qatar toe worden gerekend.

Bedrijven waarvan aantoonbaar is dat zij niet voldoen aan de tien principes van de Verenigde Naties worden door het fonds op directe en/of indirecte wijze via aan PGB gelieerde organisaties aangesproken of in samenwerking met andere pensioenfonds en institutionele beleggers. Bedrijven die niet voldoen aan de Principles kunnen uitgesloten worden van het beleggingsuniversum van het fonds. Voor een recent overzicht van bedrijven die worden uitgesloten wordt verwezen naar de website van PGB. Er zijn eerder bedrijven uitgesloten op basis van arbeidskwesties.

In de afgelopen jaren hebben verschillende internationale organisaties hun bezorgdheid geuit over arbeidsrechten in Qatar als een structureel probleem van de Qatarese economie. Met het WK Voetbal in het vooruitzicht in 2022 is vooral de bouwsector onder verscherpte belangstelling komen te staan. De betrokken bouwbedrijven riskeren medeplichtigheid aan schending van de arbeidsrechten van hun (migranten) medewerkers in Qatar. Onderzoeksrapporten door verschillende organisaties (ILO, Human Right Watch en Amnesty International) wijzen op structurele problemen.

Echter een gedetailleerde argumentatie/uitleg over de vorm van betrokkenheid en of medeplichtigheid van deze bedrijven in het schenden van arbeidsrechten ontbreekt. Uitsluitend in de situatie van een duidelijke en aantoonbare bewijslast dat het betrokken bedrijf arbeidsrechten schendt, wordt het bedrijf als *non compliant* gecategoriseerd en daarmee uitgesloten.

Nu de einddatum van het WK voetbal dichterbij komt, komen Qatar en de eventuele schendingen van arbeidsrechten meer in de belangstelling te staan. Als gevolg van deze verhoogde belangstelling is een vergrote aantoonbare bewijslijst van arbeidsrecht schendingen mogelijk. Deze ontwikkeling in bewijslast wordt in de beoordeling van de individuele bedrijven meegenomen. Twee bedrijven staan inmiddels op een lijst die met verhoogde aandacht wordt gemonitord. Van drie andere bedrijven is nog onvoldoende aangetoond dat zij betrokken bij of in verband worden gebruikt met schendingen van arbeidsrecht. Ook de ontwikkelingen bij deze bedrijven worden op continue basis gemonitord.

Het aanspreken van bedrijven op schendingen van de tien Principes van de Verenigde Naties is onderdeel van het MVB beleid dat actief door het fonds wordt toegepast. Door met andere institutionele beleggers en internationale organisaties samen te werken, kan de invloed via stemgedrag en engagement worden vergroot. Ook ten aanzien van de genoemde bedrijven in het rapport van Profundo voor FNV".⁸¹

- **PFZW (Pensioenfonds Zorg en Welzijn)**

De reactie van PFZW: "Uw vraag of mensenrechten en arbeidsrechten meewegen in het MVB-beleid, kunnen wij bevestigend beantwoorden. PFZW heeft een maatschappelijke verantwoordelijkheid en wil graag dat ondernemingen rekening houden met mens en milieu. Op het gebied van arbeids- en mensenrechten volgt PFZW de richtlijnen van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en de rechten voor werknemers van de International Labour Organization.

Binnen het bestaande engagementprogramma zijn arbeidsrechten en mensenrechten belangrijke onderwerpen. Met de betreffende bedrijven gaan wij dan ook de dialoog voeren over de rol die zij kunnen nemen bij het aanpakken en verbeteren van de omstandigheden in Qatar".⁸²

- **PME (Pensioenfonds van de Metalektro)**

De reactie van PME: "PME neemt zijn verantwoordelijkheid als institutionele belegger zeer serieus. Via onze uitvoerder MN maken wij actief gebruik van de rechten die wij als aandeelhouder hebben om invloed uit te oefenen op het management. De invloed die wij proberen uit te oefenen heeft betrekking op zaken als milieu, maatschappij en corporate governance, en wordt bereikt door o.a. het uitoefenen van stemrecht, het aangaan van dialoog, uitsluitingen en class actions.

PME voert de dialoog met een groot aantal ondernemingen. Allereerst zijn dat die ondernemingen die in het productieproces (dus niet in het product zelf) in strijd (lijken te) handelen met het UN Global Compact (de VN-code voor maatschappelijk verantwoord ondernemen), de 'leidende beginselen' en/of andere door Nederland ondertekende internationale verdragen. Hiernaast voeren wij dialoog met enkele ondernemingen in Nederland, en dit wordt voornamelijk gedaan in het samenwerkingsverband van het beleggersplatform Eumedion. Ten slotte zijn er andere ondernemingen die door PME om allerlei redenen (strategische redenen, maar ook redenen van maatschappelijk verantwoord ondernemen) in het programma van dialoog zijn opgenomen.

Schending van mensen- en werknemersrechten is voor PME een reden om een dialoog met ondernemingen aan te gaan. Wij volgen de situatie in Qatar en betrokkenheid bij eventuele mensenrechtenschendingen nauwlettend. Wij zullen contact leggen met Vinci en Hochtief om de conclusies van dit rapport te bespreken. Als dit contact aanleiding geeft tot zorgen over mensen- en werknemersrechten worden deze ondernemingen opgenomen in ons dialoog programma. PME heeft geen belang meer in Hyundai.

In uw brief verzocht u ook om een antwoord op de vraag of mensen- en werknemersrechten onderdeel kunnen zijn van een dialoog. Dit is zeker het geval en niet vrijblijvend. Een recent voorbeeld is Wal-Mart. Met deze onderneming heeft PME een lange dialoog gevoerd over gedwongen/kinderarbeid in de keten, discriminatie van vrouwen op de werkvloer en vrijheid van collectieve onderhandelingen/vakbonds aansluiting. Nadat we constateerde dat Wal-Mart op met name het laatste punt onvoldoende vooruitgang liet zien, hebben we medio 2013 onze gehele positie (aandelen en obligaties) in Wal-Mart verkocht".⁸³

- **PMT (Pensioenfonds Metaal en Techniek)**

De reactie van PMT: "PMT neemt zijn verantwoordelijkheid als institutionele belegger zeer serieus. Via onze uitvoerder MN maken wij actief gebruik van de rechten die wij als aandeelhouder hebben om invloed uit te oefenen op het management. De invloed die wij proberen uit te oefenen heeft betrekking op zaken als milieu, maatschappij en corporate governance, en wordt bereikt door o.a. het uitoefenen van stemrecht, het aangaan van dialoog, uitsluitingen en class actions.

PMT voert de dialoog met een groot aantal ondernemingen. Allereerst zijn dat die ondernemingen die in het productieproces (dus niet in het product zelf) in strijd (lijken te) handelen met het UN Global Compact (de VN-code voor maatschappelijk verantwoord ondernemen), de 'leidende beginselen' en/of andere door Nederland ondertekende internationale verdragen. Hiernaast voeren wij dialoog met enkele ondernemingen in Nederland, en dit wordt voornamelijk gedaan in het samenwerkingsverband van het beleggersplatform Eumedion. Ten slotte zijn er andere ondernemingen die door PMT om allerlei redenen (strategische redenen, maar ook redenen van maatschappelijk verantwoord ondernemen) in het programma van dialoog zijn opgenomen.

Schending van mensen- en werknemersrechten is voor PME een reden om een dialoog met ondernemingen aan te gaan. Wij volgen de situatie in Qatar en betrokkenheid bij eventuele mensenrechtenschendingen nauwlettend. Wij zijn voornemens om contact te leggen met Vinci en Hochtief om deze bedrijven te confronteren met de conclusies zoals geschetst in uw rapport. Als dit contact aanleiding geeft tot zorgen over mensen- en werknemersrechten worden deze ondernemingen opgenomen in ons dialoog programma. PMT heeft geen belang meer in Hyundai.

In uw brief verzocht u ook om een antwoord op de vraag of mensen- en werknemersrechten onderdeel kunnen zijn van een dialoog. Dit is zeker het geval en niet vrijblijvend. Een recent voorbeeld is Wal-Mart. Met deze onderneming heeft PME een lange dialoog gevoerd over gedwongen/kinderarbeid in de keten, discriminatie van vrouwen op de werkvloer en vrijheid van collectieve onderhandelingen/vakbonds aansluiting. Nadat we constateerde dat Wal-Mart op met name het laatste punt onvoldoende vooruitgang liet zien, hebben we medio 2013 onze gehele positie (aandelen en obligaties) in Wal-Mart verkocht".⁸⁴

Vermogensbeheerder MN Services reageerde onder andere namens haar klanten PME en PMT: "MN voert de dialoog met een groot aantal ondernemingen. Allereerst zijn dat die ondernemingen die in het productieproces (dus niet in het product zelf) in strijd (lijken te) handelen met het UN Global Compact (de VN-code voor maatschappelijke verantwoord ondernemen), de 'leidende beginselen' en/of andere door Nederland ondertekende internationale verdragen. Hiernaast voert MN dialoog met enkele ondernemingen in Nederland, en dit wordt voornamelijk gedaan in het samenwerkingsverband van het beleggersplatform Eumedion. Ten slotte zijn er andere ondernemingen die door MN om allerlei redenen (strategische redenen, maar ook redenen van maatschappelijk verantwoord ondernemen) in het programma van dialoog zijn opgenomen. In totaal wordt gesproken met ongeveer 120 ondernemingen. Aangezien MN investeert in ruim 2000 ondernemingen betekent dit dat MN simpelweg niet met elke onderneming in gesprek kan zijn en zich dus focust op ondernemingen die voldoen aan de bovenbeschreven criteria.

Gegeven de noodzaak om focus aan te brengen in de ondernemingen waarmee de dialoog kan worden gevoerd, is MN momenteel niet in gesprek met Boskalis, Hochtief en Vinci. Dit laat onverlet dat de situatie in Qatar en de betrokkenheid van ondernemingen nauwlettend in de gaten wordt gehouden. Nieuwe ontwikkelingen kunnen ertoe leiden dat we eveneens een dialoog met Boskalis, Hochtief en/of Vinci zullen gaan voeren. Van de genoemde ondernemingen die direct betrokken zijn bij de schendingen zitten alleen Vinci en Hochtief in de holdings van onze opdrachtgevers. Boskalis zit wel in de holdings, maar wordt niet beschuldigd van schending van arbeidsrechten.

De kwaliteit van het onderliggende onderzoek door Profundo is in onze ogen zeer matig. Er wordt eenzijdig geciteerd uit andere bronnen zonder dat zelf onderzoek is gedaan of hoor en wederhoor is toegepast. Het is zonder meer een feit dat in Qatar sprake is van schending van arbeidsrechten, maar de beschuldigingen aan de genoemde ondernemingen kunnen niet zomaar als 'waar' worden aangenomen.

Vorige week gaven wij al aan dat Vinci en Hochtief niet op de huidige lijst staan van ondernemingen waarmee door MN namens onze opdrachtgevers de dialoog wordt gevoerd. Met onze opdrachtgevers waaronder PMT en PME zijn afspraken gemaakt over het selectieproces van ondernemingen voor de lijst van ondernemingen waarmee een dialoog wordt gevoerd. Als ondernemingen in strijd handelen met de door PMT en PME vastgestelde richtlijnen voor MVO (tien leidende beginselen en het Global Compact van de VN) komen ze als 'non compliant' op die lijst te staan. Naast die lijst en enkele Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen is een beperkt aantal ondernemingen opgenomen in dat dialoogprogramma.

In overleg met besturen en directies van onze opdrachtgevers zullen wij de verstrekte informatie trachten te verifiëren, allereerst bij onze research providers en vervolgens bij de genoemde ondernemingen zelf. Indien inderdaad sprake blijkt te zijn van de genoemde schending van arbeidsrechten zullen de ondernemingen in het genoemde dialoogprogramma worden opgenomen".⁸⁵

- **SNS Reaal**

SNS Reaal verwijst voor een reactie naar het duurzaamheidsbeleid op de eigen website.⁸⁶

- **Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer**

De reactie van Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer: "Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (MVB) is een belangrijk onderdeel van het beleggingsbeleid van het Pensioenfonds Openbaar Vervoer. Als basis voor het MVB-beleid onderschrijft het fonds onder andere de principes van Global Compact. Aan de hand van deze principes toetst het fonds alle ondernemingen in zowel de intern als extern beheerde portefeuilles op hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Bovendien heeft het fonds aanvullende scherpere eisen ontwikkeld op gebied van mensenrechten. Arbeidsrechten staan hierbij centraal. Het volledige MVB-beleid is terug te lezen op de website van het fonds.

Wij zullen de betrokkenheid van de genoemde ondernemingen bij het schenden van fundamentele arbeidsrechten nader onderzoeken. Als er in strijd wordt gehandeld met onze uitgangspunten dan zullen wij de maatregelen nemen overeenkomstig ons beleid. In eerste instantie gaan we een dialoog aan met de betreffende ondernemingen. Indien deze dialoog geen resultaat oplevert, wordt een formele engagement procedure gestart. Uiteindelijk kan dit zelfs leiden tot de uitsluiting van een onderneming".⁸⁷

- **Stichting Pensioenfonds SABIC (SPF)**

De reactie van Stichting Pensioenfonds SABIC: "Wij attenderen u erop dat SPF al geruime tijd beleid hanteert ter zake maatschappelijk verantwoordelijk beleggen (MVB-beleid). De kern van het beleid is gebaseerd op drie pijlers. De eerste pijler bestaat uit uitsluitingsbeleid op basis van een set van basiswaarden op het gebied van mensenrechten, arbeid, milieu en anti-corruptie. Hiervoor worden de tien principes van de Verenigde Naties Global Compact gehanteerd. De tweede pijler bestaat uit een portefeuille doelinvesteringen binnen de beleggingsportefeuille. Een derde pijler van het MVB-beleid is dat het fonds voor iedereen transparant maakt waar het zijn geld in belegt. Bij de uitvoering van het uitsluitingsbeleid baseert het fonds zich op de methodologie van Sustainalytics, waarbij periodiek de actualiteit van het uitsluitingsbeleid wordt beoordeeld. Wij vertrouwen erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd".⁸⁸

- **Stichting Spoorwegpensioenfonds**

De reactie van Stichting Spoorwegpensioenfonds: "Het Spoorwegpensioenfonds heeft kennisgenomen van het FNV onderzoeksrapport 'WK Voetbal in Qatar: Nederlandse investeringen in bij arbeidsrechtenschendingen betrokken bedrijven' opgesteld door Profundo. Wij hebben hieruit vernomen dat enkele ondernemingen waarin het fonds belegt mogelijk betrokken zijn bij schendingen van fundamentele arbeidsrechten in aanloop naar het WK van 2022 in Qatar.

Het Spoorwegpensioenfonds heeft inderdaad een belang in de genoemde bedrijven.

Maatschappelijk Verantwoord Beleggen is een belangrijk onderdeel van het beleggingsbeleid van het Spoorwegpensioenfonds. Als basis voor het MVB-beleid onderschrijft het fonds onder andere de principes van Global Compact. Aan de hand van deze principes toetst het fonds alle ondernemingen in zowel de intern als extern beheerde portefeuilles op hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Bovendien heeft het fonds aanvullende scherpere eisen ontwikkeld op gebied van mensenrechten. Arbeidsrechten staan hierbij centraal. Het volledige MVB-beleid is terug te lezen op de website van het fonds.

Wij zullen de betrokkenheid van de genoemde ondernemingen bij het schenden van fundamentele arbeidsrechten nader onderzoeken. Als er in strijd wordt gehandeld met onze uitgangspunten dan zullen wij de maatregelen nemen overeenkomstig ons beleid. In eerste instantie gaan we een dialoog aan met de betreffende ondernemingen. Indien deze dialoog geen resultaat oplevert, wordt een formele engagement procedure gestart. Uiteindelijk kan dit zelfs leiden tot de uitsluiting van een onderneming".⁸⁹

- **Van Lanschot**

De reactie van Van Lanschot: "Van Lanschot/Kempen heeft een uitgebreid beleid ten aanzien van verantwoord ondernemen (VO). De details van dit beleid zijn te vinden op onze website en tevens op de website van onze dochter onderneming Kempen. Daarnaast bevat ook ons jaarlijkse maatschappelijk jaarverslag veel relevante informatie.

Het Profundo-rapport richt zich voor wat betreft Van Lanschot op aandelenbeleggingen (via Kempenfonds) in Vinci en Arcadis. Vandaar bijgaand enkele korte opmerkingen over ons verantwoord beleggingsbeleid.

- Verantwoord beleggen is een van de speerpunten van ons VO-beleid.
- Aan de hand van een uitgebreide set thema's/criteria screenen wij de bedrijven en fondsen waarin we beleggen periodiek op duurzaamheid; ook als de beleggingen via beleggingsfondsen van derden worden gedaan.
- De screening richt zich ook op eventuele schendingen van arbeids- en mensenrechten (in lijn met internationale conventies/verdragen, inclusief die van o.a. de ILO, de UN HR Declaration en het Ruggie Framework).
- Voor de screening maken wij gebruik van een externe specialist, GES Investment Services.
- Bedrijven die zich onvoldoende inspannen voor duurzaamheid spreken wij aan (dialoog, engagement). Treedt er geen verbetering op dan zal de belegging verkocht worden.

Bovenstaand beleid impliceert dat wij in principe bereid zijn ook de in het Profundo-rapport genoemde bedrijven aan te spreken op hun duurzaamheidsprestaties, maar pas nadat wij deze cases in detail hebben onderzocht (ook samen met GES Investment Services). Wij hopen dat je begrijpt dat een dergelijk onderzoek meer tijd vergt dan de drie werkdagen die FNV/Profundo ons nu heeft gegeven".⁹⁰

Van Lanschot heeft ook een aantal inhoudelijke vragen over de cases gesteld en informatie geleverd, waarvan de antwoorden voor zover mogelijk verwerkt zijn in het rapport. Van Lanschot merkte onder andere op dat de in het rapport genoemde bedrijven ook gehoord zouden moeten worden. Dit is inmiddels opgepakt door FNV. De reactie van Arcadis is opgenomen in het rapport.

Bijlage 3 Bronverwijzingen

- 1 Amnesty International, "The dark side of migration: Spotlight on Qatar's construction sector ahead of the World Cup", *Website Amnesty International* (<http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE22/010/2013/en/ca15040d-290e-4292-8616-d7f845beed7e/mde220102013en.pdf>), 22 oktober 2013; Human Rights Watch, "Building a Better World Cup: Protecting Migrant Workers Ahead of FIFA 2022", juni 2012, (www.hrw.org/sites/default/files/reports/qatar0612webwcover_0.pdf); Equal Times, "Qatar: Grand ambitions, wretched lives", *Website Re Run the Vote* (http://www.rerunthevote.org/IMG/pdf/equal_qatar_en.pdf), 2013.
- 2 Booth, R., "Qatar World Cup construction 'will leave 4,000 migrant workers dead'", *Website The Guardian* (<http://www.theguardian.com/global-development/2013/sep/26/qatar-world-cup-migrant-workers-dead>), 26 september 2013.
- 3 Amnesty International, "The dark side of migration: Spotlight on Qatar's construction sector ahead of the World Cup", pp. 87-90, *Website Amnesty International* (<http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE22/010/2013/en/ca15040d-290e-4292-8616-d7f845beed7e/mde220102013en.pdf>), 22 oktober 2013.
- 4 Bertram, D. en Pop, D., "Labour Rights of Qatar's Migrant Workers", *Website Sustainalytics* (<http://www.sustainalytics.com/labour-rights-qatars-migrant-workers>), 29 april 2014.
- 5 NCP OECD Guidelines, "Preliminary report of the Netherlands National Contact Point for the OECD Guidelines for Multinational Enterprises (NCP) on the specific instance notified by Lok Shakti Abhiyan, KTNCWatch, Fair Green and Global Alliance and ForUM about an alleged breach of the OECD Guidelines by Pohang Iron and Steel Company (Posco), ABP, All Pension Group (APG) and Norwegian Bank Investment Management (NBIM)", *Website OESO Richtlijnen* (www.oesorichtlijnen.nl/wp-content/uploads/ncp_preliminary_statement_somo_bothends_abp_apg_13_3_2013incl.pdf), Maart 2013.
- 6 Human Rights Watch, "Building a Better World Cup: Protecting Migrant Workers Ahead of FIFA 2022", pp. 11-12, juni 2012, (www.hrw.org/sites/default/files/reports/qatar0612webwcover_0.pdf).
- 7 Human Rights Watch, "Building a Better World Cup: Protecting Migrant Workers Ahead of FIFA 2022", p. 12, juni 2012, (www.hrw.org/sites/default/files/reports/qatar0612webwcover_0.pdf).
- 8 Dutch Sports Infrastructure, "WK 2022 handelsmissie naar Qatar van 6-8 mei 2014", *Website Dutch Sports Infrastructure* (<http://www.dutchsportsinfrastructure.nl/wk-2022-handelsmissie-naar-qatar-van-6-8-mei-2014/>), laatst bekeken op 17 april 2014.
- 9 Human Rights Watch, "Building a Better World Cup: Protecting Migrant Workers Ahead of FIFA 2022", p. 12, juni 2012, (www.hrw.org/sites/default/files/reports/qatar0612webwcover_0.pdf).
- 10 Human Rights Watch, "Building a Better World Cup: Protecting Migrant Workers Ahead of FIFA 2022", p. 12, juni 2012, (www.hrw.org/sites/default/files/reports/qatar0612webwcover_0.pdf).
- 11 Amnesty International, "The dark side of migration: Spotlight on Qatar's construction sector ahead of the World Cup", pp. 71 en 79, *Website Amnesty International* (<http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE22/010/2013/en/ca15040d-290e-4292-8616-d7f845beed7e/mde220102013en.pdf>), 22 oktober 2013.
- 12 Amnesty International, "The dark side of migration: Spotlight on Qatar's construction sector ahead of the World Cup", pp. 71-81, *Website Amnesty International* (<http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE22/010/2013/en/ca15040d-290e-4292-8616-d7f845beed7e/mde220102013en.pdf>), 22 oktober 2013.
- 13 Construction Week Online, "Hyundai E&C wins Qatar port project", *Persbericht Construction Week Online* (http://www.constructionweekonline.com/article-23799-hyundai-ec-wins-qatar-port-contract/#.U0_Hrvl_t5E), 13 augustus 2013.
- 14 Amnesty International, "The dark side of migration: Spotlight on Qatar's construction sector ahead of the World Cup", pp. 18-30, *Website Amnesty International* (<http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE22/010/2013/en/ca15040d-290e-4292-8616-d7f845beed7e/mde220102013en.pdf>), 22 oktober 2013.

- 15 Amnesty International, "The dark side of migration: Spotlight on Qatar's construction sector ahead of the World Cup", pp. 18-30, *Website Amnesty International* (<http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE22/010/2013/en/ca15040d-290e-4292-8616-d7f845beed7e/mde220102013en.pdf>), 22 oktober 2013.
- 16 Shell, "Pearl GTL", *Website Shell* (<http://www.shell.com.qa/en/products-services/pearl.html>), laatst bekeken op 18 april 2014; Chemicals Technology, "Al-Karaana Petrochemicals Complex, Qatar", *Website Chemicals Technology* (<http://www.chemicals-technology.com/projects/al-karaana-petrochemicals-complex-qatar/>), laatst bekeken op 18 april 2014.
- 17 Gulf Construction Worldwide, "Qatar projects at a glance - March 2014", *Website Gulf Construction Worldwide* (<http://gulfconstructionworldwide.com/source/xxxv/03/images/QatarProject.pdf>), maart 2014.
- 18 Lusail City, "Lusail and Samsung S&T Open Safety Orientation & Training Centre in Qatar", *Persbericht Lusail City* (<http://www.lusail.com/English/the-news/News/Pages/Lusail-and-Samsung-CT-Open-Safety-Orientation-Training-Centre-in-Qatar.aspx>), 27 januari 2013.
- 19 Vinci, "Vinci remporte le contrat de conception-construction d'une nouvelle autoroute en périphérie de Doha au Qatar", *Persbericht VINCI* (<http://www.vinci.com/vinci.nsf/fr/communiqués/pages/20140401-1745.htm>), 1 april 2014.
- 20 Vinci, "Vinci remporte le contrat de conception-construction de la ligne rouge sud de métro de Doha au Qatar", *Persbericht VINCI* (<http://www.vinci.com/vinci.nsf/fr/communiqués/pages/20130610-0830.htm>), 10 juni 2013.
- 21 Amnesty International, "The dark side of migration: Spotlight on Qatar's construction sector ahead of the World Cup", pp. 85-86, *Website Amnesty International* (<http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE22/010/2013/en/ca15040d-290e-4292-8616-d7f845beed7e/mde220102013en.pdf>), 22 oktober 2013.
- 22 Amnesty International, "The dark side of migration: Spotlight on Qatar's construction sector ahead of the World Cup", pp. 85-86, *Website Amnesty International* (<http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE22/010/2013/en/ca15040d-290e-4292-8616-d7f845beed7e/mde220102013en.pdf>), 22 oktober 2013.
- 23 Hurst, W., "Labour inspectors barred at Vinci's Qatar site", *Website Building.co.uk* (<http://www.building.co.uk/labour-inspectors-barred-at-vinci%E2%80%99s-qatar-site/5062118.article>), 18 oktober 2013; "Al Akhbar, "Qatar denies labor group inspectors access to World Cup sites", *Website Al Akhbar* (<http://english.al-akhbar.com/node/17279/>), 9 oktober 2013.
- 24 BWI, " Profundo report on financial involvement Dutch pensionfunds in companies active in Qatar", *Persoonlijke communicatie Building and Wood Workers International met FNV*, 21 mei 2014.
- 25 DB International, "Strategic partnership between DB and Qatar Railways enters a new phase", *Persbericht Deutsche Bahn International* (http://www.db-international.de/dbi-en/start/news/2267126/111202_contract_doha.html), 2 december 2011; Railway Gazette, "Qatar Railways Development Co founded", *Persbericht Railway Gazette* (<http://www.railwaygazette.com/news/single-view/view/qatar-railways-development-co-founded.html>), 23 november 2009.
- 26 Equal Times, "Qatar: Grand ambitions, wretched lives", pp. 2-3, *Website Re Run the Vote* (http://www.rerunthevote.org/IMG/pdf/equal_quatar_en.pdf), 2013.
- 27 Equal Times, "Qatar: Grand ambitions, wretched lives", pp. 2-3, *Website Re Run the Vote* (http://www.rerunthevote.org/IMG/pdf/equal_quatar_en.pdf), 2013.
- 28 Equal Times, "Qatar: Grand ambitions, wretched lives", pp. 2-3, *Website Re Run the Vote* (http://www.rerunthevote.org/IMG/pdf/equal_quatar_en.pdf), 2013.
- 29 BWI, " Profundo report on financier involment dutch pensionfunds in companies active in Qatar", *Persoonlijke communicatie Building and Wood Workers International met FNV*, 21 mei 2014.
- 30 BWI, " Profundo report on financier involment dutch pensionfunds in companies active in Qatar", *Persoonlijke communicatie Building and Wood Workers International met FNV*, 21 mei 2014.
- 31 MEED, "Hyundai selected for Qatar hospital contract", *Website MEED* (<http://www.meed.com/sectors/construction/public-buildings/hyundai-selected-for-qatar-hospital-contract/3005955.article>), 6 mei 2010; Gulf Construction Worldwide, "Qatar projects at a glance - March 2013", *Website Gulf Construction Worldwide* (<http://gulfconstructionworldwide.com/source/xxxiv/03/images/QatarProjectataglance.pdf>), maart 2013.

- 32 Polman, Joris, "Arcadis worstelt met misstanden Qatar", *Website De Telegraaf* (http://www.telegraaf.nl/dft/22250639/___Arcadis_worstelt_met_misstanden_in_Qatar___html), 29 januari 2014.
- 33 Arcadis, *Persoonlijke communicatie met de FNV*, juni 2014.
- 34 Construction Week Online, "Hyundai E&C wins wins Qatar port project", *Persbericht Construction Week Online* (http://www.constructionweekonline.com/article-23799-hyundai-ec-wins-qatar-port-contract/#.U0_Hrvl_t5E), 13 augustus 2013.
- 35 Boskalis, *Persoonlijke communicatie met de FNV*, mei 2014.
- 36 Shell, "Pearl GTL", *Website Shell* (<http://www.shell.com.qa/en/products-services/pearl.html>), laatst bekeken op 18 april 2014; Chemicals Technology, "Al-Karaana Petrochemicals Complex, Qatar", *Website Chemicals Technology* (<http://www.chemicals-technology.com/projects/al-karaana-petrochemicals-complex-qatar/>), laatst bekeken op 18 april 2014.
- 37 Gulf Construction Worldwide, "Qatar projects at a glance - March 2014", *Website Gulf Construction Worldwide* (<http://gulfconstructionworldwide.com/source/xxxv/03/images/QatarProject.pdf>), maart 2014.
- 38 Thomson ONE Banker, "Tearsheet 2922882115", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), 22 oktober 2012.
- 39 ABP, "Verklaring inzake de beleggingsbeginselen", *ABP*, 2013.
- 40 Thomson ONE Banker, "Tearsheet 2329214011", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), 1 maart 2011.
- 41 Thomson ONE Banker, "Tearsheet 2398134006", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), 19 maart 2012.
- 42 Thomson ONE Banker, "Tearsheet 2749459115", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), 27 juni 2011.
- 43 Thomson ONE Banker, "Tearsheet 2922882115", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), 22 oktober 2012.
- 44 Thomson ONE Banker, "Tearsheet 2801895115", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), 13 december 2011.
- 45 Thomson ONE Banker, "Tearsheet 2732956115", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), 23 juni 2011.
- 46 Pensioenfonds Vervoer, "Beantwoording vragen voortkomend uit onderzoeksrapport", *Pensioenfonds Vervoer*, 26 mei 2014.
- 47 Thomson ONE Banker, "Tearsheet 2548262011", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), 27 juni 2013.
- 48 Thomson ONE Banker, "Tearsheet 2605433011", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), 22 juli 2013.
- 49 Thomson ONE Banker, "Tearsheet 2749459115", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), 27 juni 2011.
- 50 Thomson ONE Banker, "Tearsheet 2922882115", *Thomson ONE Banker* (www.thomsonone.com), 22 oktober 2012.
- 51 Stichting Pensioenfonds SABIC, "Reactie Profundo rapport", *Stichting Pensioenfonds SABIC*, 2 juni 2014.
- 52 Aecom, "The Supreme Committee for Delivery and Legacy Announces Al Rayyan Stadium Appointments", *Persbericht Aecom* (http://www.aecom.com/News/Where+We+Are/Middle+East/_news/The+Supreme+Committee+for+Delivery+and+Legacy+Announces+Al+Rayyan+Stadium+Appointments), 11 februari 2014.
- 53 Smoltczyk, A., "2022 World Cup in Qatar: The Desert Dreams of German Architect Albert Speer", *Spiegel Online* (<http://www.spiegel.de/international/spiegel/german-architect-albert-speer-plans-for-the-2022-world-cup-in-qatar-a-836154.html>), 1 juni 2012.

- 54 Amsterdam Arena, "Projects: Qatar 2022, Supreme Committee for Delivery and Legacy", *Website Amsterdam Arena* (<http://www.amsterdamarena.nl/International-Activities/Projects/Project/Qatar-2022-Supreme-Committee-for-Delivery-and-Legacy.htm>), laatst bekeken op 17 april 2014.
- 55 Doherty, R., "World Cup put spotlights on labour rights Qatar", *Reuters*, 20 juni 2012, (www.reuters.com/article/2012/06/20/us-labour-qatar-idUSBRE85J0TR20120620).
- 56 Human Rights Watch, "Building a Better World Cup: Protecting Migrant Workers Ahead of FIFA 2022", juni 2012, (www.hrw.org/sites/default/files/reports/qatar0612webwcover_0.pdf).
- 57 Dutch Sports Infrastructure, "WK 2022 handelsmissie naar Qatar van 6-8 mei 2014", *Website Dutch Sports Infrastructure* (<http://www.dutchsportsinfrastructure.nl/wk-2022-handelsmissie-naar-qatar-van-6-8-mei-2014/>), laatst bekeken op 17 april 2014.
- 58 New Port Project, "Building the new port", *Website New Port Project Qatar* (<http://www.npp.com.qa/Construction.html>), laatst bekeken op 17 april 2014.
- 59 Foster and Partners, "Lusail Iconic Stadium for Qatar 2022 is revealed at Leaders in Football conference in London", *Persbericht Foster and Partners* (<http://www.fosterandpartners.com/news/archive/2010/10/lusail-iconic-stadium-for-qatar-2022-is-revealed-at-leaders-in-football-conference-in-london/>), 6 oktober 2010.
- 60 New Port Project, "Awarded Tenders", *Website New Port Project Qatar* (<http://www.npp.com.qa/Awarded%20Contracts.html>), laatst bekeken op 17 april 2014.
- 61 IMG, "Qatar 2022 supreme committee appoints stadium operations consultants", *Persbericht IMG* (<http://img.com/news/news/2013/may/qatar-2022-supreme-committee-appoints-stadium-oper.aspx>), 28 mei 2013.
- 62 BWI, "BWI mission decries Qatar's lack of urgency to stop abuses", *Persbericht Building and Wood Workers International* (<http://www.bwint.org/default.asp?Index=5117&Language=EN>), 10 oktober 2013.
- 63 Amnesty International, "The dark side of migration: Spotlight on Qatar's construction sector ahead of the World Cup", p. 81, *Website Amnesty International* (<http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE22/010/2013/en/ca15040d-290e-4292-8616-d7f845beed7e/mde220102013en.pdf>), 22 oktober 2013.
- 64 Amnesty International, "The dark side of migration: Spotlight on Qatar's construction sector ahead of the World Cup", pp. 71 en 79, *Website Amnesty International* (<http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE22/010/2013/en/ca15040d-290e-4292-8616-d7f845beed7e/mde220102013en.pdf>), 22 oktober 2013.
- 65 Quoteweb, "OCI heeft 99,84 procent van Orascom", *Website Quoteweb* (<http://nl.quoteweb.com/nl-nl/fonds-detail/nieuws/?id=524777&nid=276368>), 13 maart 2014.
- 66 Amnesty International, "The dark side of migration: Spotlight on Qatar's construction sector ahead of the World Cup", p. 81, *Website Amnesty International* (<http://www.amnesty.org/en/library/asset/MDE22/010/2013/en/ca15040d-290e-4292-8616-d7f845beed7e/mde220102013en.pdf>), 22 oktober 2013.
- 67 Parsons, "Lusail Development Project", *Website Parsons* (<http://www.parsons.com/projects/pages/lusail-development-project.aspx>), laatst bekeken op 17 april 2014.
- 68 Aecom, "The Supreme Committee for Delivery and Legacy Announces Al Rayyan Stadium Appointments", *Persbericht Aecom* (http://www.aecom.com/News/Where+We+Are/Middle+East/_news/The+Supreme+Committee+for+Delivery+and+Legacy+Announces+Al+Rayyan+Stadium+Appointments), 11 februari 2014.
- 69 Ship Technology, "New Port Project (NPP), Al Wakrah and Mesaieed, Qatar", *Website Ship Technology* (<http://www.ship-technology.com/projects/new-port-project-npp-qatar-doha/>), laatst bekeken op 17 april 2014.
- 70 Lusail City, "Lusail and Samsung S&T Open Safety Orientation & Training Centre in Qatar", *Persbericht Lusail City* (<http://www.lusail.com/English/the-news/News/Pages/Lusail-and-Samsung-CT-Open-Safety-Orientation-Training-Centre-in-Qatar.aspx>), 27 januari 2013.
- 71 ABN Amro, "Rapport Nederlandse FI's in bouwbedrijven Qatar", *ABN Amro*, 3 juni 2014.
- 72 ABP, "Reactie rapport FNV over beleggingen in bouwbedrijven actief in Qatar", *ABP*, mei 2014.
- 73 Aegon, "Reactie Aegon rapport Qatar", *Aegon*, juni 2014.

- 74 Allianz, "Rapport investeringen Qatar en vraag om reactie", *Allianz*, 4 juni 2014.
- 75 Bedrijfstakpensioenfonds voor de Detailhandel, "Reactie op brief FNV - Qatar", *Bedrijfstakpensioenfonds voor de Detailhandel*, 23 mei 2014.
- 76 BpfBouw, "Reactie rapport FNV over beleggingen in bouwbedrijven actief in Qatar", *BpfBouw*, juni 2014.
- 77 Delta Lloyd, "Reactie rapport FNV Qatar", *Delta Lloyd*, juni 2014.
- 78 Generali, *Persoonlijke communicatie met de FNV*, 4 juni 2014.
- 79 ING, *Persoonlijke communicatie met de FNV*, 4 juni 2014.
- 80 Pensioenfonds Vervoer, "Beantwoording vragen voortkomend uit onderzoeksrapport", *Pensioenfonds Vervoer*, 26 mei 2014.
- 81 Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven, "Reactie Pensioenfonds Grafische Bedrijven rapport Qatar", *Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven*, mei 2014.
- 82 Pensioenfonds Zorg en Welzijn, "Beantwoording vragen voortkomend uit onderzoeksrapport", *Pensioenfonds Zorg en Welzijn*, 21 mei 2014.
- 83 Pensioenfonds voor de Metalektro, "Reactie op onderzoeksrapport WK voetbal 2022 in Qatar", *Pensioenfonds voor de Metalektro*, 22 mei 2014.
- 84 Pensioenfonds Metaal en Techniek, "Onderzoeksrapport FNV arbeidsrechtenschendingen in Qatar", *Pensioenfonds Metaal en Techniek*, 20 mei 2014.
- 85 MN Services, "Reactie MN Services op rapport Qatar", *MN Services*, mei 2014.
- 86 SNS Reaal, "Reactie SNS Reaal op rapport FNV Qatar", *SNS Reaal*, juni 2014.
- 87 Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer, "Reactie rapport Qatar", *Stichting Pensioenfonds Openbaar Vervoer*, mei 2014.
- 88 Stichting Pensioenfonds SABIC, "Reactie Profundo rapport", *Stichting Pensioenfonds SABIC*, 2 juni 2014.
- 89 Stichting Spoorwegpensioenfonds, "Reactie Spoorwegpensioenfonds rapport Qatar", *Stichting Spoorwegpensioenfonds*, mei 2014.
- 90 Van Lanschot, "Reactie Van Lanschot rapport investeringen Qatar", *Van Lanschot*, juni 2014.